

Lietuvos tautinių mažumų įtraukimas į LSSR administraciją ir sovietinės biurokratijos tautiniai santykiai 1940–1941 m.

IVADAS

1940 m. inkorporavusi Lietuvą į savo sudėtį, Sovietų Sąjunga suformavo Lietuvos Respublikos teritorijoje SSRS administracinį darinį – Lietuvos SSR, perkėlė į ją savo ekonominę ir politinę sistemą, sudarė vietinę administraciją prijungtam kraštui administruoti. SSRS 1924 ir 1936 m. Konstitucijos deklaravo formalų į Sovietų Sąjungos sudėtį įtrauktų respublikų ir SSRS gyvenančių tautų lygiateisiškumą, tautinių mažumų teises. Tačiau bolševikai perėmė carinės Rusijos politines tradicijas ir tęsė nerusų tautų ir tautinių mažumų diskriminavimo, asimiliavimo ir rusinimo politiką. Ji atsispyrė visose SSRS politinio ir visuomeninio gyvenimo srityse, ypač politinių struktūrų veikloje. VKP(b) politika tautinių mažumų atžvilgiu, jos įtaka Lietuvos SSR biurokratijos tautiniam susiskaidymui ir antagonizmui pirmosios sovietinės Lietuvos okupacijos laikotarpiu – sudėtinga ir plati tema, kurios neįmanoma nuodugniai išnagrinėti vienoje publikacijoje. Straipsnio objektas yra Lietuvos tautinių mažumų sluoksnių įtraukimas į Lietuvos SSR administravimą ir LSSR biurokratijos tautiniai santykiai pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu. Aptariant šias problemas, daugiausia dėmesio skirta dviejų didžiausių Lietuvos tautinių mažumų – lenkų ir žydų įtraukimui į Lietuvos SSR administracijos struktūras ir jų santykiams su sovietine lietuvių biurokratija. Šie klausimai nagrinėjami probleminiu metodu, remiantis pirminiais Lietuvos

komunistų partijos ir LSSR administracijos institucijų šaltiniais, atsiminimais ir istorine literatūra. Straipsnyje nauja tai, kad tautinių mažumų atstovų iškelimas į LSSR administraciją ir jų santykiai su lietuvių tarnautojais aptariami VKP(b) nacionalinės politikos kontekste.

Užsienio ir Lietuvos istoriografija nemažai dėmesio skyrė tam, kad atskleistų vadovaujančios SSRS politinės struktūros – VKP(b) ir jos teritorinės organizacijos Lietuvoje – Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) politiką Lietuvos tautinių mažumų atžvilgiu pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, tautinių mažumų vietą ir vaidmenį LSSR administracijoje, tautinį antagonizmą tarp sovietinės biurokratijos. Šiuos klausimus įvairiais aspektais nušvietė autoriai, per nacionalinių santykių prizmę tyrę politinius reiškinius SSRS ir jos aneksuotuose kraštuose¹.

Lietuvių išeivijos istorikai nagrinėjo kai kuriuos VKP(b) politikos tautinių mažumų atžvilgiu aspektus, pirmiausia tautinių mažumų įtraukimą į LSSR administraciją 1940–1941 m.² Jie padarė išvadą, kad SSRS politinės struktūros ir Lietuvos komunistų partija siekė sumažinti lietuvių tautybės ir lietuviškos savimonės valdininkų ir padidinti kitų tautybių sovietinės orientacijos tarnautojų skaičių, sumenkinti lietuvių ir padidinti rusų bei žydų vaidmenį krašto administracijos organuose. Autoriai stengėsi parodyti,

kaip okupantai formavo sau paklusnią vietinę administraciją, šalino iš jos Lietuvos Respublikos valdininkus ir keitė juos savo šalininkais. Pastebėta, kad administracijos įstaigose ir Lietuvos komunistų partijoje buvo daug nelietuvių tautybės asmenų³.

Kadangi LKP(b) buvo nemažai žydų, o vietiniai komunistai plačiai įtraukė įvairius žydų sluoksnius į Lietuvos SSR administravimą, užsienio lietuvių istoriografijoje išsivyravo nuomonė, kad okupacinis režimas ir Lietuvos komunistų partija protegavo žydų tautybės atstovus, o platūs žydų sluoksniai buvo principiniai okupantų talkininkai, kartu su rusais sudarę tautinę okupacinio režimo atramą. Tokiai pažiūrai susiformuoti padėjo tai, kad bolševikų ideologai pabrėžė didelį žydų vaidmenį komunistiniame judėjime, žydai kurį laiką tradiciškai turėjo stiprias pozicijas Rusijos, vėliau – Visasajunginės komunistų partijos vadovybėje, kitose RSFSR ir SSRS politinėse struktūrose, taip pat Lietuvos komunistų partijoje. Užsienio tyrinėtojai negalėjo pasinaudoti pirminiais šaltiniais ir palyginti žydų atstovavimą Lietuvos SSR administracijoje su kitų tautybių, pvz., vietinių rusų ar lenkų, atstovavimu. Atsižvelgdami į didelį žydų vaidmenį komunistiniame judėjime ir sovietinės valstybės valdymo organuose, jie tyrė antagonizmą tarp sovietinės lietuvių ir žydų biurokratijos.

Užsienio lietuvių istoriografijoje apie aneksuotos Lietuvos politinių struktūrų sudėtį dažniausiai buvo sprendžiama iš amžininkų atsiminimų ir LSSR administracijos centrinių įstaigų bei Kauno miesto komunistų pavyzdžio, todėl buvo neadekvačiai įvertinta administracijos ir komunistų partijos tautinė sudėtis, pasitaikė diskutuotinų teiginių apie kai kurių Lietuvos tautinių mažumų politinę orientaciją⁴. Antai Lietuvos masu netipišką padėtį Kaune prilyginus visai Lietuvai buvo rašoma, kad pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu žydai sudarė komunistų daugumą ir turėjo didelę įtaką

LSSR administracijoje ir represinėse struktūrose. Dėl to buvo teigiama, kad žydai masiškai kolaboravo su okupantais. Užsienio literatūroje susiformavo ideologiniai stereotipai, kurie paplito masinėje lietuvių sąmonėje. Šiuolaikinėje užsienio lietuvių istoriografijoje stengiamasi objektyviai įvertinti žydų vietą LSSR administracijoje ir svarbiausioje politinėje aneksuotos Lietuvos institucijoje – komunistų partijoje. Tarp tokių tyrimų paminėtinos Sauliaus Sužiedelio studijos⁵. Būtina pažymėti, kad išeivijos atstovų nuomonė dėl žydų vaidmens to meto įvykiuose turi tam tikrą pagrindą. Šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje neabejojama dėl to, jog žydai vyravo tarp Kauno komunistų. Negalima ignoruoti užsienio autorių teiginio, kad žydai turėjo nemažą įtaką administracijoje. Dėl įvairių aplinkybių žydų tautybės komunistai tvarkė kadrų reikalus, kuriuos bolševikai tradiciškai, nuo V. Lenino, o ypač J. Stalino laikų, laikė svarbiausia pozicija partijos politikoje siekiant sutelkti valdžią į savo rankas.

Lietuvos SSR istorikai tautinių mažumų įtraukimą į LSSR valdymo aparatą ir tautinius santykius tarp lietuvių ir kitų Lietuvos tautų pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu nagrinėjo laikydamiesi sovietinės istoriografijos koncepcijų⁶. LSSR tyrinėtojų darbuose buvo apologetiškai nušviesta VKP(b) ir sovietų valdžios veikla įtraukiant Lietuvos tautines mažumas į krašto sovietizavimą. Politiniais ir ideologiniais sumetimais sovietinė istoriografija nutylėjo LSSR biurokratijos susiskaidymą tautiniu pagrindu ir tautinį antagonizmą.

Šiuolaikinėje Lietuvos Respublikos istoriografijoje Lietuvos tautinių mažumų įtraukimas į LSSR administraciją ir tarnautojų santykiai analizuojami kaip dalis okupantų politikos, kuria buvo siekiama suformuoti politiškai patikimą administracijos aparatą. Historikas Liudas Truska nagrinėjo tautinių mažumų atstovavimą Lietuvos SSR administra-

cijoje, apibūdino kai kurių tautinių mažumų, pirmiausia žydų, padėtį ir vaidmenį joje⁷.

Solomonas Atamukas specialiai tyrė žydų įsitraukimą į Lietuvos SSR administravimą ir konstatavo, kad sovietų režimas sudarė žydų sluoksniams palankias sąlygas dalyvauti Lietuvos SSR visuomeniniame gyvenime⁸. Istorikas pažymėjo, kad nuo ketvirtąjo dešimtmečio vidurio VKP(b) ėmus mažinti žydų vaidmenį SSRS visuomeniniame politiniame gyvenime, Lietuvos SSR taip pat atsirado tendencija stabdyti žydų priėmimą į LKP(b) ir mažiau jų skirti į vadovaujančius postus. Dėl to absoliučiai ir santykinai sumažėjo komunistų žydų skaičius ir sumenko jų vaidmuo LSSR administracijoje.

L. Truska ir S. Atamukas aptarė žydų bendruomenės vaidmenį okupacinio režimo politinėse struktūrose ir sovietizuojant Lietuvą. Jie atkreipė dėmesį į tai, jog komunistų partijoje ir LSSR administracijoje buvo nedaug žydų; tai rodė, kad sovietų valdžia neprotegavo žydų ir jie turėjo menką poveikį sovietinių institucijų veiklai⁹.

Istorikai Arvydas Anušauskas, S. Atamukas, Valentinas Brandišauskas, L. Truska, S. Sužiedelis ir kiti autoriai analizavo, kokią įtaką visuomenės nuomonei padarė žydų komunistų ir tarnautojų veikla pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu¹⁰.

Šiuolaikinėje Lietuvos Respublikos istoriografijoje nebuvo specialiai tirta, kaip okupacinis režimas įtraukė Vilniaus krašto lenkus į Lietuvos SSR administravimą. Vis dėlto kai kurie istorikai aptarė politinius ir ideologinius veiksmus, kurie suformavo lietuvių, lenkų ir rusų politinę priešpriešą ir turėjo esminę įtaką šių tautų santykiams pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu. Antai Vytautas Kancevičius nurodė aplinkybes, dėl kurių VKP(b) buvo priešiška lenkų komunistams¹¹. Regina Žepkaitė atkreipė dėmesį į tai, kad 1939–1940 m. susiformavo Lietuvos politinių bei visuomenės sluoksnių ir lenkų visuomenės dalies politinė priešprieša, kuri

buvo ne tik Vilniaus, bet ir visos Lietuvos visuomeninio politinio gyvenimo ašis. Ji giliai įsirežė į lietuvių ir lenkų visuomenės sąmonę ir subrandino politinius, tautinius bei ideologinius prieštaravimus tarp lietuvių ir lenkų tautų¹².

Lietuvos istoriografijoje įvairiais aspektais aptartas Lietuvos tautinių mažumų atstovų įtraukimas į Lietuvos SSR administravimą, antagonizmas tarp lietuvių tautos ir kai kurių Lietuvos tautinių mažumų. Istorikai daugiausia stengėsi nušviesti lietuvių ir žydų tarnautojų santykius, atskleisti sovietinės lietuvių ir žydų biurokratijos prieštaravimų įtaką visuomenės nuomonei. Tačiau istoriografijoje nebuvo specialiai nagrinėta okupantų politika Lietuvos tautinių mažumų atžvilgiu. Nebuvo parodyta, kokį poveikį ji turėjo tautiniams tarnautojų santykiams. Literatūroje neišryškintos sovietinės biurokratijos tautinio antagonizmo priežastys. Istoriografijoje beveik netirtas Lietuvos lenkų atstovavimas Lietuvos SSR administracijos institucijose, neatskleistas sovietinių lietuvių ir lenkų tarnautojų prieštaravimų turinys.

KOMUNISTŲ POŽIŪRIS Į TAUTINES MAŽUMAS IR VKP(B) POLITIKOS TAUTINIŲ MAŽUMŲ ATŽVILGIU PRINCIPAI

Rusijos komunistų partijos (bolševikų), vėliau – Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) programoje ir politikoje komunistinės sistemos sukūrimas Rusijoje ir pasaulyje buvo iškeltas aukščiau nacionalinių interesų. Norėdami įtraukti tautas į komunistinį judėjimą, sutelkti jas, kad sukurtų ir sustiprintų komunistinę Rusiją, Rusijos komunistai skelbė lenkų, žydų ir kitų Rusijos pavergtų tautų bei tautinių mažumų politinį lygiateisiškumą, orientavo jas pasilikti Rusijos sudėtyje ir integruotis į komunistinės Rusijos gyvenimą¹³. Atsižvelgę į lenkų tauti-

nį sąmoningumą ir valstybingumo tradicijas, komunistai sutiko padaryti taktinių nuolaidų: suteikti jiems politinę autonomiją sovietinės Rusijos sudėtyje. Tačiau tokių tradicijų neturėjusių žydų ir kitų tautinių mažumų kovą dėl kultūrinės nacionalinės autonomijos Rusijos socialdemokratų darbininkų partija, ypač kairysis jos sparnas – bolševikai, traktavo kaip Rusijos komunistinį judėjimą skaidžiusią veiklą, buržuazinį nacionalizmą¹⁴. Rusijos bolševikai laikėsi nuomonės, kad žydų ir kitų tautinių mažumų asimiliavimas yra istoriškai pažangi tendencija, kuri atitiko Rusijos ir pasaulinio komunistinio judėjimo išsiplėtimo bei pasaulinės komunistinės sistemos sukūrimo tikslus.

Bolševikų lyderis V. Leninas suformulavo esminę nuostatą dėl vadinamojo žydų klausimo sprendimo, kuri buvo kertinis Rusijos komunistų nacionalinės doktrinos ir jų politikos žydų atžvilgiu SSRS valstybėje akmuo: „Žydų klausimas yra kaip tik toks: asimiliacija ar atskirumas? – ir žydų „tautybės“ idėja, kurios laikosi ne tik nuoseklūs jos šalininkai (sionistai), bet ir tie, kurie mėgina ją suderinti su socialdemokratijos idėjomis (bundininkai), yra aiškiai reakcinio pobūdžio. Žydų tautybės idėja, tiesiogiai ar netiesiogiai skiepijanti žydų proletariatui priešiškas asimiliacijai nuotaikas, „geto“ nuotakas, prieštarauja jo interesams“¹⁵. Norėdamas pagrįsti žydų asimiliavimą V. Leninas netgi bandė įrodyti, kad žydai prarado nacionalinį tapatumą ir išnyko kaip nacija. Pasirėmęs Karlo Kautskio teiginiu, kad „žydai veikiau yra kasta negu nacija ir mėginimai konstituoti žydus kaip naciją yra mėginimai išsaugoti kastą“, V. Leninas aiškino, kad tokiomis aplinkybėmis suteikti žydų tautinei mažumai autonomiją buvo tolygu įtvirtinti jos kaip kastos padėtį ir atitolinti nuo Rusijos komunistinio judėjimo¹⁶. Rusijos bolševikams atrodė, kad jų pasiūlytas vadinamojo žydų klausimo sprendimo būdas – žydų tautos asimiliavimas būtų išsprendęs ir kitą

Rusijai opią problemą: padėtų įveikti Rusijos visuomenės sluoksnių nepasitikėjimą žydais ir priešiškumą jiems. Bolševikų polemika su įvairių srovių žydų organizacijomis dėl žydų autonomijos turėjo principinę reikšmę Rusijos komunistams, nes jie ideologiškai grindė žydų asimiliavimo principus ir dėjo pagrindus būsimai žydų asimiliavimo politikai SSRS.

Tai, kad Rusijos žydai aktyviai dalyvavo komunistiniame judėjime, buvo RSDDP steigėjai, ideologai ir V. Lenino bendražygiai, skatino bolševikus palankiau vertinti žydų tautą ir jos indėlį į komunistinį judėjimą. Antai V. Leninas pabrėžė, kad „proletariškuose judėjimuose dalyvaujančių žydų procentas visur yra didesnis už jų procentą, palyginant su bendru gyventojų skaičiumi“¹⁷. Anot bolševikų vado, tai akivaizdžiai parodė, kad civilizytuose kraštuose, kur žydų tautai užtikrintas politinis lygiateisiškumas ir sudarytos sąlygos integruotis į visuomeninį politinį gyvenimą, išryškėjo „žydų internacionalizmas, pritarimas demokratiniams ir proletariniais judėjimams“¹⁸.

Politinė ir ideologinė bolševikų kova su įvairių politinių srovių žydų organizacijomis, siekusiomis autonomijos, brandino Rusijos bolševikų ir dalies žydų sluoksnių priešpriešą. Ji ypač paveikė rusų komunistų mąstyseną. Partinių masių sąmonėje susiformavo stereotipas, kad dauguma žydų buvo priešiški bolševizmui. Netgi į surusėjusius žydus komunistus jos žiūrėjo nepatikliai, kaip į potencialius partijos opozicionierius ir atskalūnus. Tokiai nuomonei susiformuoti didelę įtaką padarė tai, kad dalis RSDDP veikėjų žydų, ypač Sergejus Kamenevas, Julijus Martovas (Cederbaumas), Levas Trockis, dažnai oponavo V. Leninui, o vėliau – J. Stalinui. Partinės masės lengvai pasisavino bolševikų tezę, kad žydų tauta buvo Rusijos visuomenei svetima kasta.

Kol bolševikų režimas neįsitvirtino Rusijoje, komunistai neskubėjo spręsti „žydų

klausimo“. Komunistų partijos viršūnėse buvo nemažai surusėjusių žydų komunistų. Jie palaikė žydų tautos asimiliavimą, tačiau nespartinio tokio proceso. Padėtis pasikeitė J. Stalinui ėmus koncentruoti valdžią. VKP(b) įsitvirtino nuostata administraciniais metodais spręsti visus politinius klausimus. Siekiant unifikuoti šalį buvo užsibrėžta greičiau niveluoti tautines mažumas, taip pat paspartinti žydų asimiliavimą. Valdančiųjų sluoksnis – daugiausia rusiška nomenklatūra pakeitė tautinių grupių padėtį administracijos ir valdymo institucijose. Rusų komunistai ėmė mažinti žydų vaidmenį politinėse struktūrose ir stumti juos iš jų.

Tokiems procesams tam tikrą įtaką padarė bolševikų grupuočių kova dėl valdžios. Dauguma J. Stalino priešininkų buvo žydų tautybės įtakingi partijos veikėjai. Siekdamas pašalinti juos iš savo kelio, J. Stalinas stengėsi pakirsti žydų grupės padėtį partijoje. Žydų išstūmimą iš valdžios struktūrų skatino ir J. Stalino atrama – naujos kartos rusų komunistai ir nomenklatūros sluoksnis. Dėl įvairių priežasčių jie buvo nepatenkinti senąja partine vadovybe („leninine gvardija“)¹⁹. Tokiuose sluoksniuose brendė nuomonė, kad žydų tautybės partiniai veikėjai įgijo per daug valdžios, o komunistai žydai iškilo pernelyg aukštai. Iš esmės tai liudijo, kad bolševikų propaguotas žydų asimiliavimasis ir surusėjimas, jų įsitraukimas į sovietinės valstybės politinį gyvenimą nesuartinio žydų su sovietine visuomene, nepanaikino jos priešiško žydams ir neišrovė antisemitizmo iš visuomenės sąmonės. Priešingai, negu tikėjosi bolševikų ideologai, žydų buvimas valdžios ir valdymo institucijose sustiprino rusų ir žydų tarpusavio nepasitikėjimą. Rusų komunistų dalis palaikė žydų įsitraukimą į SSRS administravimą, tačiau iš principo nepritarė tam, kad jie užimtų aukštą padėtį politinėse struktūrose, įgytų įtaką valdžioje ir formuotų partijos politiką. Buvo akivaizdu, kad J. Stalinas norėjo sutelkti VKP(b) politikos svertus rusiškos nomenklatūros rankose.

Siekdamas išstumti žydų tautybės partijos veikėjus iš valdžios, J. Stalinas dangstėsi kova su vadinamuoju kairiuoju ir dešiniuoju bei nacionaliniu nukrypimu partijoje ir ketvirtajame dešimtmetyje inspiravo terorą prieš įvairių tautybių partijos ir sovietų valdžios veikėjus, taip pat žydus. Teroras palietė ir daugelį SSRS buvusių užsienio šalių komunistų partijų, tarptautinio komunistinio judėjimo aktyvistų.

1937 m. rugpjūčio mėn. tiesioginiu J. Stalino nurodymu Kominterno Vykdomojo komiteto prezidiumas paleido Lenkijos komunistų darbininkų partiją, kartu sunaikino jos dalį – Vilniaus krašte veikusios Vakarų Baltarusijos komunistų partijos Vilniaus apygardos organizaciją. Vokietijai užpuolus Lenkiją, SSRS 1939 m. rugsėjo 17 d. užėmė Lenkijos teritorijos dalį, kuri pagal 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir SSRS nepuolimo sutarties slaptąjį protokolą pateko į SSRS įtakos sferą. Daugelis lenkų politinių sluoksnių, taip pat Vilniaus krašto lenkų visuomenė smerkė Vokietijos ir Sovietų Sąjungos agresiją. Dėl ekspansinės Sovietų Sąjungos politikos kilęs priešiškus tarp lenkų visuomenės sluoksnių Vilniaus krašte ir SSRS valdžios giliai įsivėžė į lenkų ir rusų visuomenės sąmonę.

VKP(b) politika siekiant asimiliuoti tautines mažumas, susiaurinti jų vaidmenį šalies politiniame gyvenime ir susilpninti jų įtaką administracinėse struktūrose formavo priešpriešą tarp rusų, kurie dominavo SSRS valdžioje, ir kitų tautybių atstovų administracinėse institucijose.

VKP(B) POLITIKOS TAUTINIŲ MAŽUMŲ ATŽVILGIU PRIORITETAU OKUPUOTOJE LIETUVOJE

Aneksavusi Lietuvą, VKP(b) ėmė įgyvendinti jos sovietizavimo politiką. Sovietiniam režimui buvo būdinga tai, kad jis rėmėsi prie-

varta ir teroru, bet kartu panaudojo ideologinio visuomenės poveikio priemones. Propagandiniais sumetimais buvo siekiama sudaryti regimybę, kad jis remiasi aneksuotos Lietuvos vidaus jėgomis, įvairiomis socialinėmis ir tautinėmis grupėmis, kad atstovauja Lietuvos tautų interesams. Praktiniai krašto valdymo interesai vertė VKP(b) formuoti vietinę administraciją iš įvairių tautų komunistinės orientacijos žmonių ir padaryti ją režimo atrama. Siekdama sudaryti įvairiautautį administratorių sluoksnį ir per Lietuvos tautas vykdyti savo politiką, komunistų partija įtraukė įvairių tautybių komunistus ir jų šalininkus į krašto administravimą.

Propagandiniais sumetimais VKP(b) labiausiai rūpėjo sudaryti regimybę, kad režimas remiasi lietuvių tauta. Ideologiniai išskaičiavimai vertė komunistus įtraukti kuo daugiau lietuvių į krašto administravimą, tačiau rasti jiems tinkamų ne visada buvo paprasta. Daugelis lietuvių visuomenės sluoksnių priešišškai sutiko Lietuvos inkorporavimą. Lietuvių tauta vertino režimą kaip Lietuvai visiškai svetimą ir jėga primestą. Okupantai negalėjo politiškai pasitikėti lietuvių tauta. Lietuvių tautybės komunistų ar kitų režimo šalininkų, kurie sugebėtų atlikti administracinį darbą, nebuvo daug. Nenorint dezorganizuoti krašto administravimą, teko kurį laiką pasiremti buvusiais Lietuvos Respublikos valdininkais. Dėl to daugumą lietuvių tautybės administratorių sudarė okupantams politiškai neištikimi žmonės. Tai vertė VKP(b) panaudoti visus svertus, kad galėtų kontroliuoti tarnautojų lietuvių veiklą ir jų grupės įtaką administracijoje. SSRS atstovai Lietuvoje mėgino padidinti tautinių mažumų vaidmenį krašto administravimo įstaigose ir sudaryti iš jų atsvarą lietuviams.

Siekdama pademonstruoti nacionalinį lygiateisiškumą ir sudaryti regimybę, kad režimas atstovauja pagrindinėms tautinėms mažumoms, komunistų partija propagandos lygmeniu skatino tautines mažumas įsitrauk-

ti į LSSR administravimą. Nenorėdami atstumti jų nuo savęs, komunistai vengė užsiminti apie tai, kad bolševikų nacionalinės politikos tikslai buvo suartinti ir sulieti tautas. Tautinių mažumų įtraukimo į administravimą procesas priklausė nuo įvairių veiksnių: išankstinio bolševikų nusistatymo konkrečių tautinių mažumų atžvilgiu, pozicijų, kurias iki tol turėjo tautinės mažumos krašto administracijoje, ir kitokių aplinkybių.

Siekdami užtikrinti lemiamą rusų biurokratijos vaidmenį krašto valdymo institucijose ir kontroliuoti kitas vietinės kilmės tautines administratorių grupes, SSRS atstovai Lietuvoje, pirmiausia buvęs Sovietų Sąjungos pasiuntinys Lietuvoje, VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinis Nikolajus Pozdniakovas, mėgino suformuoti ir palaikyti santykinę pusiausvyrą tarp įvairių Lietuvos tautų ir tautinių mažumų atstovų LSSR administracijoje.

Lietuvos komunistų partija laikėsi VKP(b) nuostatų nacionaliniu klausimu ir vykdė jos politiką. Ji neturėjo savarankiškos pozicijos dėl lenkų, žydų ir kitų tautinių mažumų įtraukimo į LSSR administraciją. Norėdamas kontroliuoti visas vietinių komunistų ir administratorių grupes, aukščiausias vietinės kilmės LSSR administratorius – LKP(b) CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus mėgino palaikyti santykinę pusiausvyrą tarp tokių grupių. Tai teikė jam galimybę balansuoti tarp jų, konfliktų atveju atlikti arbitro ir taikytojo vaidmenį, stiprinti savo padėtį ir įtaką LSSR administracijoje.

1. LENKŲ TAUTINĖS MAŽUMOS PADĖTIS LSSR ADMINISTRACIJOJE. SOVIETINĖS LIETUVIŲ IR LENKŲ BIUROKRATIJOS SANTYKIAI

Lietuvos Respublikos vykdytos Vilniaus krašto integravimo politikos įtaka lietuvių ir lenkų valdininkijos bei visuomenės san-

tykiams. Perėmusi Vilniaus kraštą, Lietuvos Respublikos vyriausybė ėmė integruoti jį į Lietuvos ūkinį, politinį ir visuomeninį gyvenimą. Atsižvelgusi į jo daugiatautiškumą, vyriausybė mėgino derinti ten gyvenančių tautų santykius remdamasi lygiateisiškumo ir piliečių lojalumo Lietuvai principais, stengėsi atkurti Lenkijos valstybės persekiotų tautų, pirmiausia lietuvių, baltarusių ir žydų, teises²⁰. Siekdama integruoti Vilniaus kraštą, Lietuvos vyriausybė stiprino Lietuvai lojalių lietuvių, baltarusių, žydų pozicijas. Kartu ji mėgino neutralizuoti tuos lenkų visuomenės sluoksnius, kurie nepripažino Vilniaus krašto gražinimo Lietuvai, tikėjosi, kad po karo jis bus perleistas Lenkijai, dėl to norėjo išlaikyti jame nepakeistą padėtį ir privilegijuotą lenkų tautinės grupės statusą.

Dėl skirtingų politinių tikslų, kurių siekė Lietuvos valstybė ir Vilniaus krašto lenkų politinės srovės, kilo politinė ir tautinė priešprieša tarp lietuvių politinių sluoksnių ir lenkų visuomenės dalies. Ji įvairiomis formomis pasireiškė pirmosios sovietinės okupacijos Lietuvoje laikotarpiu.

Vilniaus krašto lenkų atstovavimas LSSR administracijos struktūrose. Siekdama panaudoti lenkų visuomenę sovietizavimo politikai, SSRS valdžia mėgino formuoti jai patrauklų režimo įvaizdį, sudaryti regimybę, kad bolševikų valdžia atstovauja lenkų sluoksnių interesams. Norėdami parodyti, kad įgyvendina lenkų pilietinį lygiateisiškumą, SSRS valdžios atstovai Lietuvoje iškelė lenkus į tas administracijos struktūras, kurias komunistai pristatė kaip LSSR valdžios įstaigas. Šie lenkai turėjo įkūnyti komunistų propagandos tezę apie tautinių mažumų lygiateisiškumą ir formuoti iliuziją, kad režimas atstovauja lenkų tautinei mažumai. Dėl to į Liaudies seimą buvo iškelti trys lenkai. Vienas iš jų – Janas Paškevičius (Jan Paškevič) buvo paskirtas LSSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nariu. Tokiais pat sumetimais VKP(b) mėgino

sudaryti įspūdį, kad ji skatina lenkus įsitraukti į visų LSSR administracijos struktūrų, ypač specifinio regiono – Vilniaus krašto, veiklą. Tačiau tikrovėje komunistų partijos pozicija šiuo klausimu buvo labai prieštaringa.

Viena vertus, komunistai iš tikrųjų siekė įtraukti lenkus į sovietizavimo procesą. Viešai buvo raginama priimti daugiau lenkų į komunistų partijos Vilniaus miesto ir apskrities organizacijas, įtraukti lenkų tautybės asmenis į vietinės administracijos įstaigas ir jų veiklą. Komunistams rūpėjo ne tik jėga priversti paklusti režimui, bet ir ideologinėmis priemonėmis įtikinti, kad sovietinis režimas yra artimas lenkams („yra savas“). Dėl to jie mėgino formuoti tokį vietinės administracijos įvaizdį, kuris sudarytų regimybę, jog ji atstovauja lenkų sluoksniams. Norėta, kad lenkų būtų daugiau tose administracijos grandyse, kurios tiesiogiai bendravo su gyventojais ir pagal kurias jie sprendė apie sovietinį režimą.

Kita vertus, komunistų požiūriui į lenkų atstovavimą LSSR administracijoje didelę įtaką darė tarptautiniai ir vidaus veiksniai, susiję su Vilniaus krašto gražinimu Lietuvai ir padėtimi jame. SSRS valdžia Vilniaus kraštą laikė SSRS administracinio vieneto – Lietuvos SSR dalimi. Ji nepalaikė Lenkijos emigracinės vyriausybės ir Vilniaus krašte veikusių ekstremistinių lenkų politinių srovių vilčių, jog jis po karo bus perleistas Lenkijai, todėl negalėjo leisti, kad stiprėtų jo izoliavimosi ar atsiskyrimo nuo Lietuvos SSR, kaip SSRS dalies, tendencijos. Turėdami tai omenyje, SSRS atstovai Lietuvoje stengėsi susilpninti lenkų ekstremistinių srovių įtaką Vilniaus krašto lenkų visuomenei ir sumenkinti lenkų vaidmenį krašto administracijoje, ypač Vilniaus mieste. Norėdami sudaryti atsvarą lenkų kultūrai, jie palaikė lietuvių kalbą, lietuvių ir baltarusių sovietinę kultūrą. N. Pozdniakovas suformulavo svarbiausią principą, kurio turėjo laikytis komunistai sprendami vadina-

mąjį lenkų klausimą: „Reikia vadovautis tuo, jog Vilnius – Lietuvos respublikos sostinė, ir mes turime elgtis taip, kad sustiprintume lietuvių kultūros įtaką, įlietume lietuvių kalbą ir visa kita“²¹. Stengtasi Vilniui ir aplinkiniam regionui suteikti daugiau lietuviškumo, suformuoti Vilniaus kaip LSSR administracinio centro ir sovietinės lietuvių kultūros židinio įvaizdį. N. Pozdniakovas aiškino komunistams, kad tokiomis aplinkybėmis „nepolitiška iškelti lenkų klausimą“ ir leisti sustiprėti jų įtakai Vilniaus miesto bei krašto administracijoje.

Dėl Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lenkiją dalis lenkų visuomenės buvo priešiška SSRS valstybei ir nelinko aktyviai bendradarbiauti su režimu. Potencialūs režimo šalininkai buvo komunistai ir kiti kairiųjų pažiūrų lenkai. Tačiau, kaip minėta, paleidus Lenkijos komunistų darbininkų partiją, bolševikai traktavo juos kaip revizionistus ir atskalūnus. LKP(b) taikė itin griežtus politinės atrankos kriterijus norintiems įstoti į komunistų partiją lenkams ir faktiškai sustabdė jų priėmimą į komunistų gretas. 1941 m. sausio 1 d. LKP(b) buvo tik 9 lenkai. Vilniaus miesto partinėje organizacijoje nebuvo nė vieno lenko, nors iki 1940 m. spalio mėn. net 95 lenkai padavė pareiškimus priimti juos į LKP. Vietiniai komunistai lietuviai ir žydai politiškai nepasitikėjo lenkais, nerekomendavo jų priimti į LKP(b) ir faktiškai užkirto jiems kelią patekti į partiją. Labiausiai nepasitikima lenkais buvo ten, kur vyravo komunistai rusai ar surusėję kitataučiai, pvz., iš Baltarusijos SSR Lietuvai perduotų Švenčionių ir Švenčionėlių apskričių partinėse organizacijose. Antai Švenčionėlių apskrityje 1941 m. sausio mėn. buvo tik 2 lenkai komunistai, nors lenkai sudarė 40 proc. apskrities gyventojų²². Nė vienas lenkas nebuvo iškeltas į vadovaujančias pareigas LKP(b) struktūrose. Suvaržius lenkų stojimą į komunistų partiją, jie negalėjo įgyti reikšmingos padėties joje. Kadangi LSSR

tarnautojų karjera daug priklausė nuo okupantų politinio pasitikėjimo ir partiškumo, lenkai turėjo mažiau galimybių patekti į aukštus postus administracinėse institucijose. Tarp 27 miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkų ir jų pavaduotojų, 18 liaudies komisarų ir jų pavaduotojų nebuvo nė vieno lenko²³. Lenkų beveik nebuvo centriniuose liaudies komisariatų aparatuose. Tiesa, tam įtakos turėjo ir tai, kad centrinės administracijos ir valdymo įstaigos buvo sutelktos Kaune, kur lenkų buvo itin mažai. Tačiau Vilniaus krašto, kur lenkai sudarė 30 proc. gyventojų, administracijos įstaigose jų buvo gerokai mažiau negu lietuvių, žydų ar rusų.

Komunistai riboję lenkų iškėlimą ir į kitas vietinės administracijos institucijas. Antai Trakų apskrityje, kur lenkai sudarė 24,32 proc. gyventojų, apskrities laikinajame vykdomajame komitete dirbo tik 1 lenkas, 11 valsčių komitetų – nė vieno, o 427 apylinkių komitetuose – 65 lenkai (15 proc. visų 431 apylinkės darbuotojų)²⁴. Tik Vilniaus apskrities apylinkių laikinuosiuose vykdomuosiuose komitetuose buvo nemažai lenkų. 1941 m. juose dirbo net 235 lenkai (62,3 proc. visų 377 apylinkių laikinųjų vykdomųjų komitetų darbuotojų)²⁵. Šios administracijos grandys neatliko svarbaus vaidmens įgyvendinant komunistų politiką. Tačiau jos tiesiogiai bendravo su vietos gyventojais. Žmonės pagal jas sprendė apie sovietinį režimą. Norėdami sukurti lenkams priimtina režimo įvaizdį ir palenkti juos į savo pusę, okupantai formavo lenkiškos sudėties apylinkių laikinuosius vykdomuosius komitetus. Komunistams labai trūko žmonių, mokančių lenkų kalbą. Dėl to teko kurį laiką panaudoti buvusius Lenkijos Respublikos tarnautojus.

1940 m. rudenį LKP(b) pradėjo masiškai atleidinėti Lietuvos Respublikos valdininkus iš darbo dėl socialinių ir politinių priežasčių. Kadangi didesnę dalį Vilniaus

krašto įstaigų tarnautojų sudarė žmonės, kuriuos 1939–1940 m. paskyrė Lietuvos Respublikos vyriausybė, ir tie Lenkijos valstybės tarnautojai, kurie 1939–1940 m. buvo palikti įstaigose, juos pirmiausiai palietė komunistų organizuotas kadrų valymas. LSSR sveikatos apsaugos liaudies komisaras Vytautas Girdzijauskas, prekybos – Marijonas Gregorauskas, komunalinio ūkio – Valerijonas Knyva, teisingumo – Povilas Pakarklis, švietimo – Antanas Venclova ir kiti mėgino užvilkti kadrų valymą ir apsaugoti bent dalį tarnautojų. Tačiau dėl komunistų spaudimo jiems nepavyko tai padaryti.

Per kadrų valymą Vilniaus krašte labiausiai nukentėjo buvusios Lietuvos Respublikos valdininkija. Lenkų visuomenė, kuri buvo nepatenkinta tuo, kad komunistai atleido iš įstaigų lenkų tautybės asmenis, neadekvačiai įvertino tokią jų veiklą. Kadrų valymą ji traktavo kaip sovietinės lietuvių biurokratijos pastangas pratęsti Lietuvos Respublikos vyriausybės politiką Vilniaus krašte ir galutinai išstumti lenkus iš administracinių įstaigų²⁶. Jie apkaltino liaudies komisarų nekomunistus šovinizmu ir mėgino paveikti komunistų partiją, kad ji pakreiptų savo kadrų politiką lenkams palankia linkme. Iš esmės norėta pasinaudojus kadrų valymu pašalinti lietuvių tarnautojus iš Vilniaus krašto įstaigų ir atkurti lenkų biurokratijos statusą, kurią ji turėjo iki 1939 m. spalio mėn.

Lietuvių ir lenkų sovietinės biurokratijos prieštaravimai. Norėdami sovietizuoti Vilniaus kraštą ir nustumti į šalį tuos lenkų visuomenės sluoksnius, kurie tikėjosi, kad po karo Vilniaus kraštas bus perleistas Lenkijai, SSRS atstovai Lietuvoje siekė susilpninti lenkų vaidmenį krašto administracijoje. Remiantis partiniu ir tautiniu principu, buvo norima iš įstaigose dirbusių lietuvių ir baltarusių tautybės komunistų bei jiems politiškai artimų žmonių sudaryti atsvarą lenkų tarnautojams, kurių daugelis nepriklausė komunistų partijai. Kartu buvo siekiama suformuoti ir palai-

kyti pusiausvyrą tarp lietuvių ir lenkų biurokratijos. N. Pozdniakovas aiškino komunistams, kad VKP(b) politika grindžiama klasiniais, o ne tautiniais principais, dėl to „nepolitiška“ suabsoliutinti kurios nors vienos Lietuvos tautos ar tautinės mažumos interesus, iškelti lietuvių ar lenkų tarnautojų grupių siekius. Jis nurodė, kad komunistai turi kontroliuoti lenkų ir lietuvių biurokratijos grupių įtaką, „prilaikyti“ ne tik lenkus, bet ir lietuvių tarnautojus²⁷. Buvo manoma, kad taip pavyks sumažinti lietuvių ir lenkų tarnautojų bei kitų visuomenės grupių santykių įtampą, panaudoti lenkus Lietuvai sovietizuoti. Balansuodami tarp lietuvių ir lenkų tarnautojų grupių SSRS atstovai supriešino vieną grupę su kita; šitaip jie galėjo jas sutramdyti ir palenkti į savo pusę.

LSSR administracijoje buvo nemažai žmonių, kurie iki Lietuvos okupacijos priklausė demokratiniam liberaliajam ir kairiajam lietuvių visuomenės sparnui, teikė Lietuvos Respublikos vyriausybei įvairius pasiūlymus, kaip integruoti Vilniaus kraštą į Lietuvą, atgaivinti jame lietuviybę ir kartu suderinti visų ten gyvenančių tautų interesus. Daugiausia tokių veikėjų pažiūros padėjo susiformuoti LSSR administracijos viršūnių, pirmiausia LSSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko Justo Paleckio ir Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko Mečislovo Gedvilo nuostatai dėl Vilniaus krašto integravimo į Lietuvos SSR. Tam tikrą vaidmenį atliko ir Lietuvos Respublikos vyriausybės politikos Vilniaus krašte tradicijos. LSSR įstaigų vadovai lietuviai nekomunistai ir buvusios Lietuvos Respublikos valdininkijos dalis mėgino laikytis kai kurių jos aspektų.

LSSR vadovybė neabejojo, kad Vilniaus kraštas buvo teisėtai grąžintas Lietuvai. Dėl to, iškilus reikalui, ji sugebėjo tai pagrįsti²⁸. Ji laikėsi VKP(b) pozicijos, kad sovietinė administracija turėjo suvienodinti kraštą su SSRS ir sovietizuoti jį. Remdamiesi Lietu-

vos Respublikos ir Baltarusijos SSR istoriniais ir lingvistiniais tyrimais bei Baltarusijos SSR pateikta statistika, J. Paleckis, M. Gedvilas, A. Venclova ir kai kurie Švietimo liaudies komisariato padalinių vadovai padarė išvadą, kad šiame regione gyventojų daugumą sudarė nutautėję lietuviai. Norėdami atgaivinti jų lietuviškumą, jie siekė sudaryti palankesnes sąlygas lietuvių kalbai ir švietimui²⁹.

LSSR administracija vykdė VKP(b) politiką, kuria buvo siekiama sovietizuoti Lietuvą, taip pat jai priklausiusį Vilniaus kraštą. Ji negalėjo veikti kitaip, negu jai nurodė SSRS politinės struktūros ir Lietuvos komunistų partijos vadovybė. Realizuodami komunistų politiką, kai kurie administracinių institucijų vadovai lietuviai nekomunistai mėgino taip tvarkyti reikalus, kad būtų išsaugotas lietuviškumas ir stiprėtų lietuvių padėtis administracijoje. Tačiau tai jie galėjo daryti tik kiek, kiek tai atitiko SSRS vadovybės interesus ir VKP(b) politikos tikslus. Antai Švietimo liaudies komisariatas buvo respublikinio pavaldumo žinyba, jo vadovybėje nebuvo prižiūrėtojo iš Maskvos („antrojo vadovo“), todėl komisariato vadovybė galėjo daugiau atsižvelgti į vietos sąlygas, siūlyti jas labiau atitinkančias priemones, kurios padėtų įgyvendinti SSRS valdžios ir valdymo institucijų sprendimus. Tačiau totalitarinio režimo sąlygomis, kai komunistų partija kontroliavo visą administracijos veiklą, tai buvo labai nežymūs komunistų partijos taktikos pakeitimai, kuriuos leido daryti SSRS struktūros. Vargu ar komisariato vadovybė būtų savo iniciatyva palaikiusi lietuviškumą, jei nebūtų tam gavusi SSRS valdžios ir jos atstovų Lietuvoje pritarimo.

LSSR liaudies komisarai V. Girdzijauskas, Jurgis Glušauskas, V. Knyva, P. Pakarklis ir A. Venclova mėgino taip kreipti jiems pavaldžių įstaigų veiklą, kad sustiprintų lietuvių pozicijas Vilniaus miesto ir apskrities

administracijoje. Jie stengėsi įdarbinti Vilniaus krašto institucijose kuo daugiau lietuvių ir kadru valymo metu mėgino neleisti pašalinti jų iš darbo. Liaudies komisarai reikalavo, kad vietinės kilmės tarnautojai mokėtų lietuvių kalbą, jeigu jiems pagal jų pareigas reikėjo bendrauti su žmonėmis ir susirašinėti su kitomis institucijomis lietuviškai. Jie stengėsi nepriimti į darbą vietinės kilmės asmenų, kurie nemokėjo lietuvių kalbos, atleisdavo iš tarnybos tuos, kurie buvo įpareigoti išmokyti lietuvių kalbą, bet nesimokė³⁰. Komisarų poziciją dėl privalomo lietuvių kalbos mokėjimo ir mokymosi palaikė dauguma Vilniaus krašto tarnautojų lietuvių. Netgi dalis iš SSRS atvykusių rusų pabrėždavo, kad Vilniaus krašte dirbantys lenkai ir kiti kitataučiai turi išmokyti lietuvių kalbą³¹. Buvo savaime suprantama, kad tokie reikalavimai netaikytini iš SSRS į Lietuvą atvykusiai biurokratijai, pirmiausia rusų tautybės asmenims.

Pradėjus įgyvendinti VKP(b) švietimo politiką, LSSR švietimo liaudies komisariato vadovybė mėgino pirmiausia išplėsti mokyklų lietuvių ir baltarusių dėstomosiomis kalbomis tinklą Vilniaus krašte. Dėl centralizuoto planavimo ir finansavimo tai buvo sunku greitai padaryti. 1940–1941 mokslo metais Vilniaus apskrityje veikė 125 mokyklos lenkų dėstomąja kalba ir tik 14 – lietuvių ir 6 – baltarusių, o Vilniaus mieste 49 – lenkų, 23 – žydų, 4 – lietuvių ir 1 – baltarusių dėstomąja kalba³². Taigi mokyklų lenkų dėstomąja kalba Vilniaus mieste ir apskrityje buvo gerokai daugiau negu lietuvių ir baltarusių dėstomosiomis kalbomis. Lenkų mokyklų nebuvo tik tose teritorijose, kurias Lietuvai perdavė Baltarusijos SSR. Antai Švenčionėlių apskrityje nebuvo nė vienos mokyklos lenkų dėstomąja kalba. Steigdamas mokyklas Švenčionių ir Švenčionėlių apskrityse, liaudies komisariatas rėmėsi ta gyventojų tautinės sudėties statistika, kurią pateikė Baltarusijos SSR ir

kurios pagrindu tos teritorijos buvo perleistos Lietuvai. Kaip minėta, ji rodė, kad Švenčionių, Švenčionėlių ir Vilniaus apskrityse gyventojų daugumą sudarė nutautėję ir lenkais save laikantys lietuviai ir baltarusiai. Dėl to Švenčionėlių apskrityje stengtasi pirmiausia atidaryti mokyklas lietuvių ir baltarusių dėstomosiomis kalbomis.

LSSR administracinių institucijų veikla Vilniaus krašte padėjo stiprinti lietuvių padėtį krašto įstaigose ir silpnino lenkų visuomenės sluoksnių įtaką krašto administravimui. Dėl to kilo lenkų visuomenės dalies nepasitenkinimas. Ypač aktyviai veikė ekstremistiškai nusistačiusi lenkų visuomenės srovė, kuri boikotavo visas LSSR administracijos priemones, pirmiausia dėl lietuvių kalbos įvedimo, kiekviena proga stengėsi apkaltinti lietuvius šovinizmu, sukurstyti lenkų visuomenės aistras. Lenkų ekstremistai mėgino įtraukti į savo veiklą kai kuriuos nelietuvių tautybės partijos veikėjus. Antai Švietimo liaudies komisariatui 1941 m. išleigus instrukcijas tarnautojams dėl lietuvių kalbos mokymosi ir egzamino laikymo, Vilniaus lenkai kartu su atvykusiais iš SSRS rusais ir kitais surusėjusiais kitataučiais pareikalavo panaikinti tokius nutarimus. Jiems pavyko patraukti į savo pusę LKP(b) Vilniaus miesto komiteto vadovus nelietuvius ir sukurstyti kampaniją prieš Švietimo liaudies komisariatą³³. Panašiai pasielgė ekstremistiniai lenkų sluoksniai, kurie buvo nepatenkinti tuo, kad lietuviai buvo paskirti lenkų mokyklų direktoriais, mokyklose buvo įvestos privalomos lietuvių kalbos, istorijos ir kitos su Lietuva susijusios disciplinos, padidintas valandų skaičius lietuvių kalbos pamokoms ir atitinkamai sumažinta valandų kitiems dalykams, taip pat lenkų kalbai. Jie sukurstė lenkų tautybės gyventojus neleisti vaikų į mokyklas ir ėmė reikalauti iš LSSR politinių struktūrų, kad jos atleistų iš mokyklų lenkų dėstomąją kalbą visus direktorius lietuvius ir paskirtų direktoriais tik len-

kų tautybės žmones, panaikintų privalomas lietuvių kalbos ir kitas su Lietuva susijusias disciplinas³⁴. Siekdami išlaikyti savo įtaką prievarta sulenkintai lietuvių, baltarusių ir žydų visuomenės daliai, tokie lenkų sluoksniai darė spaudimą jai pasirinkti mokyklas ne gimtąją, bet lenkų dėstomąją kalbą. Ypač neigiamai kai kurie lenkai sutiko baltarusių mokyklų steigimą. Matyt, jie suvokė, jog SSRS atstovai Lietuvoje norėjo paskatinti baltarusių švietimo ir sovietinės kultūros raidą tam, kad atitrauktų juos nuo lenkų politinių srovių ir suformuotų iš jų atsvarą lenkų tautinei mažumai.

Prieštaravimai tarp lietuvių ir lenkų tarnautojų bei kitų visuomenės sluoksnių Vilniaus krašte kilo dėl skirtingos Lietuvos ir Lenkijos valstybių politikos šio krašto atžvilgiu, Lenkijos Respublikos vykdyto lietuvių nutautinimo ir Lietuvos Respublikos veiklos integruojant Vilniaus kraštą į Lietuvą. Juos dar labiau didino VKP(b) veikla sovietizuojant Lietuvą ir unifikuojant Vilniaus kraštą su SSRS. Tam įtakos turėjo ir lietuvių tautybės LSSR institucijų vadovų pastangos sustiprinti lietuvių padėtį krašto administracijoje bei palaikyti lietuviškumą krašte. Didėjantys prieštaravimai tarp LSSR įstaigose dirbusių lietuvių ir lenkų darė neigiamą įtaką lietuvių ir lenkų tautų santykiams. Susidarė tokia padėtis, kai, anot komunistų, „lenkai ir lietuviai vieni kitus laikė priešais“³⁵. Lietuvių ir lenkų antagonizmas kėlė nerimą LKP(b) vadovybei, nes griovė komunistų pastangas panaudoti Lietuvos tautas ir tautines mažumas VKP(b) politikai įgyvendinti.

Kadangi vietiniai komunistai, ypač nelietuviai, nesiorientavo lenkų politiniame gyvenime, neskyrė jų srovių ir nesuvokė Lietuvai priešiškų ekstremistinių lenkų sluoksnių tikslų, jie lengvai pasidavė jų įtakai ir įsitraukė į jų inspiruotą veiklą prieš lietuvių tarnautojus. Antai LKP(b) Vilniaus miesto komiteto sekretorius Jankelis Vinic-

kis ir kai kurie kiti komiteto nariai suartėjo su ekstremistinės orientacijos lenkais ir, dangstydamiesi demagoginiais kovos dėl lenkų tautinės mažumos teisių pareiškimais, kiekviena tinkama proga kritikavo lietuvių administratorių veiklą³⁶. Tokių lenkų sluoksnių poziciją palaikė netgi NKGB Vilniaus valdybos viršininkas Jonas Vildžiūnas. Jis aiškino, kad antisovietinės lenkų visuomenės nuotaikos sustiprėjo dėl LSSR švietimo liaudies komisariato pozicijos remti Vilniaus krašte lietuvių kalbą bei švietimą ir tariamai diskriminuoti lenkų etninę grupę³⁷. Švietimo liaudies komisariato kritika buvo nepagrįsta. Jis nevykdė jokios savarankiškos politikos. Komisariatas įgyvendino VKP(b) švietimo politiką, vykdė SSRS politinių struktūrų nurodymus dėl jos. Tačiau komunistams buvo ideologiškai patogiau ne kritikuoti VKP(b) nuostatas, bet demagogiškai teigti, jog komisariatas „iškreipė“ partijos politiką. Tokia komunistų pozicija rodė, kad LKP(b) ėmė įsitvirtinti VKP(b) išsisknijusi praktika problemas aiškinti tuo, jog politinės struktūros ar jose dirbantys asmenys tariamai iškreipė ir netinkamai įgyvendino „teisingą generalinę partijos liniją“. Dėl to komunistai privertė Švietimo liaudies komisariatą „reaguoti į kritiką“ ir taip koreguoti veiklą, kad ji užtikrintų ne Lenkijos valstybės persekiotų lietuvių ir baltarusių, bet privilegijuotą padėtį turinčios lenkų tautinės mažumos interesus. 1941 m. vasario mėn. komisariatas ėmė uždarinėti mokyklas lietuvių dėstomąja kalba Vilniaus, Švenčionių ir Švenčionėlių apskrityse ir pertvarkyti jas į mokyklas lenkų dėstomąja kalba.

SSRS atstovai Lietuvoje žinojo, kad Švietimo liaudies komisariato kritika buvo nepagrįsta, kad kai kurie vietiniai komunistai pasidavė lenkų ekstremistų įtakai, išpūstė tariamus lietuvių nacionalizmo faktus. N. Pozdniakovas ir kiti jo aplinkos rusai neįžvelgė jokio lenkų diskriminavimo ar na-

cionalistinio Švietimo liaudies komisariato veiklos pobūdžio³⁸. Jiems didelė problema buvo lenkų ekstremistinių sluoksnių veikla Vilniaus krašte, jų pastangos rasti užtarėjų LSSR administracinėse struktūrose ir daryti spaudimą administracijai. Antai lenkų ekstremistiniai sluoksniai mėgino blokuotis su Vilniaus miesto laikraščio „Krasnoje znamia“ („Raudonoji vėliava“) redaktoriaumi ir VKP(b) organo „Pravda“ („Tiesa“) korespondentu Lietuvoje Kozlovu, pradėti LSSR ir SSRS spaudoje kampaniją prieš vadinamąjį lietuvių nacionalizmą. M. Gedvilo ir LKP(b) CK propagandos sekretoriaus Kazio Preikšo žodžiais, laikraštis virto „lenkų šovinistų ruporu“. Sumerimęs, kad VKP(b) spaudos atstovas pasidavė lenkų ekstremistų įtakai ir ėmė juos globoti, N. Pozdniakovas pasmerkė jo poziciją, liepė atsiriboti nuo lenkų tarnautojų bei kitų lenkų sluoksnių ir „nesitaikstyti“ su vadinamaisiais lenkų nacionalistais. Jis nurodė Kozlovui taip pakeisti laikraščio orientaciją, kad būtų palankiai nušviečiama lietuviškos administracijos veikla. N. Pozdniakovo iniciatyva LKP(b) CK biuras kreipėsi į VKP(b) CK, kad Kozlovas būtų atleistas iš „Pravdos“ korespondento Lietuvos SSR pareigų³⁹. Matyt, komunistai sunerimo dėl galimos VKP(b) vadovybės reakcijos. Komunistinėje spaudoje išpūtus tariamus lietuvių nacionalizmo faktus, galėjo susiformuoti komunistų nuomonė, kad LSSR administracijoje esama nacionalistinių nukrypimų. Tai galėjo paskatinti VKP(b) vadovybę inspiuoti susidorojimą su vietinės administracijos viršūnėmis.

SSRS atstovams kėlė nerimą tai, kad lenkų ekstremistinė srovė aktyviai veikė tarp įvairių lenkų gyventojų grupių ir destabilizavo padėtį krašte. Ekstremistų įtakai pasidavę lenkų sluoksniai laukė SSRS–Vokietijos karo ir tikėjosi, kad SSRS jį pralaimės. Buvo akivaizdūs lenkų visuomenės dalies keitinimai, prasidėjus SSRS–Vokietijos karui,

fiziškai susidoroti su okupantais ir jų talkininkais, sovietinės administracijos Vilniaus krašte pareigūnais⁴⁰. Artėjančio karo akivaizdoje tokios lenkų visuomenės dalies nuotaikos didino įtampą tarp lietuvių ir lenkų tarnautojų bei kitų visuomenės sluoksnių.

2. ŽYDŲ SLUOKSNIŲ ĮSITRAUKIMAS Į LSSR ADMINISTRACIJĄ. SOVIETINĖS LIETUVIŲ IR ŽYDŲ BIUROKRATIJOS SANTYKIAI

Sionistinės orientacijos žydų persekiojimas. Dėl Rusijos komunistų požiūrio į žydų tautą kaip į kastą, VKP(b) politikos, kuria buvo siekiama asimiliuoti bei surusinti žydus ir sunaikinti juos kaip savitą etninę grupę, okupavusi Lietuvą SSRS ėmė varžyti Lietuvos žydų bendruomenės visuomeninį, politinį ir kultūrinį gyvenimą. Kadangi LKP(b) laikėsi bolševikų pozicijų dėl vadinamojo žydų klausimo sprendimo, ji nesutiko su žydų kultūrine nacionaline autonomija, priešišškai žiūrėjo į žydų politines sroves, kurios siekė išsaugoti žydų tautos identišumą. Lietuvos komunistų partijos nuostatą dėl žydų suformavo komunistiniame judėjime aktyviai dalyvavę antisionistinės pakraipos žydai. Norėdami sunaikinti savo politinius ir idėjinius priešininkus sionistus ir valdyti visą Lietuvos žydų bendruomenę, jie įnirtingai kovojo su sionizmo ideologija ir sionistine srove, stengėsi pašalinti ją iš Lietuvos visuomeninio politinio gyvenimo⁴¹.

Siekdamas suvaržyti žydų tautos kultūrinę raidą, režimas uždraudė visas žydų organizacijas, kurios vadovavo įvairioms žydų mokykloms, uždarė mokyklas hebrajų dėstomąja kalba. Mokyklose buvo uždrausta dėstyti žydų istoriją, religiją, hebrajų kalbą. Dėl to beveik du kartus sumažėjo žydų gimnazijų ir progimnazijų skaičius (1940 m. pavasarį jų buvo 23, o 1941 m. pavasarį – 12). 1941 m. pradėtas likviduoti Žydų mokslo institutas – JIVO⁴².

Norėdamas sunaikinti žydų bendruomenėje įtakingiausią politinę srovę, režimas uždraudė sionistines organizacijas ir jų spaudą, persekiojo sionistinių pažiūrų žmones, šalin juos iš švietimo, kultūros, visuomeninių bei kitų organizacijų ir įstaigų, užkirto jiems kelią patekti į LSSR struktūras. Antai 1940 m. gruodžio mėn. LKP(b) Vilniaus miesto komitetas pašalino iš darbo žydų laikraščio „Vilner emes“ darbuotojus už jų sionistines ir antisovietines pažiūras ir nutarė uždrausti laikraštį⁴³. Laikraščio bendradarbiai anksčiau dirbo Arono Izaoko Grodzinskio redaguotame „Oven kurjer“. Šis laikraštis 1936–1937 m. rėmė trockininkus, kurie kaltino J. Staliną, rusų komunistus ir sovietinę rusų biurokratiją antisemitizmu. LKP(b) CK biuras palaikė Vilniaus komunistų vadovų poziciją ir 1941 m. vasario 12 d. uždraudė „Vilner emes“⁴⁴. Vietiniai komunistai susidorojo su žydų spaudos darbuotojais, kurie propagavo sionistines idėjas ir kritikavo VKP(b) politiką žydų atžvilgiu. Panašiai pasielgta ir su kitomis sionistinėmis organizacijomis, įstaigomis, sionistinių pažiūrų žmonėmis.

Lietuvos komunistai neleido sionistinės pakraipos žydams patekti į LSSR politines struktūras. LKP(b) valymo metu buvo pašalinta 50 sionistinės, folkistinės orientacijos ir Bundui priklausiusių žydų, kurie prisiliejo prie komunistų partijos 1940 m. vasarą, kai į partiją masiškai plūdo įvairių politinių pažiūrų Lietuvos gyventojai. Prasiėjęs LSSR administracijos įstaigų kadrų politiniam ir socialiniam valymui, komunistai šalino iš darbo sionistinės orientacijos žydų verslininkus, prekybininkus, amatininkus, teisininkus ir kitus. Antai vien iš Vietinės pramonės liaudies komisariato 1940 m. gruodžio mėn. buvo atleista 17 žydų, tarp jų 6 sionistinės orientacijos darbuotojai. Žydų sluoksnius palietė okupantų teroras. Iki 1941 m. birželio 6 d. buvo suimti 334 žydai. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu represuota 2613 žydų⁴⁵.

Kairiųjų žydų sluoksnių įsitraukimas į LSSR administracijos struktūras. Beveik visi SSRS atstovai Lietuvoje laikėsi tradicinių bolševikų nuostatų žydų klausimu. Jie buvo suinteresuoti neleisti, kad LSSR administracijoje išaugtų žydų vaidmuo, norėjo sumažinti žydų komunistų įtaką partijoje ir kitose politinėse struktūrose. Tačiau kai kurie iš jų, pirmiausia N. Pozdniakovas, atsižvelgė į Lietuvos aneksijos aplinkybes ir politinę padėtį krašte, stengėsi suderinti principinę bolševikų nuostatą sumažinti žydų vaidmenį administracijos struktūrose su režimo interesu įtraukti juos į Lietuvos sovietizavimo procesą. Tokią poziciją palaikė ir iš SSRS į Lietuvą atvykę komunistai, kurie nepasitikėjo vietine lietuviška administracija („nacionalais“). Norėdami sumažinti LSSR įstaigose dirbusių lietuvių įtaką, jie mėgino suformuoti jai atsvarą iš žydų ir kitų tautybių tarnautojų. Komunistinės orientacijos žydų įtraukimas į LSSR politines struktūras turėjo atlikti tokį pat vaidmenį kaip ir rusų skverbimasis į administracijos institucijas: susilpninti lietuvių padėtį administracijoje, palengvinti rusams ją kontroliuoti, padėti surusinti administracijos aparatą. SSRS atstovai taip pat įvertino geopolitinę Lietuvos žydų orientaciją į SSRS, kuri išryškėjo tuomet, kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas ir žydų tautai iškilo pavojus būti fiziškai sunaikintai dėl Vokietijos nacionalsocialistų politikos. Tokiomis aplinkybėmis SSRS atstovai apskritai palankiai žiūrėjo į kairiuosius žydų sluoksnius, laikė juos režimo šalininkais ir kurį laiką pritarė jų įtraukimui į LSSR administraciją. Juo labiau kad kairieji žydai aktyviai dalyvavo komunistiniame judėjime, 1940 m. vasarą jie sudarė beveik trečdalį LKP narių, o Lietuvos administraciniame centre Kaune – netgi 70,88 proc. visų komunistų. Rengdamiesi perduoti kai kuriuos LSSR administravimo svertus vietiniams komunistams, okupantai iš jų formavo kadro re-

zervą. Kairieji žydų sluoksniai sudarė svarbų sovietinės biurokratijos šaltinį.

Žydų komunistai buvo gausi ir įtakinga grupė Lietuvos komunistų partijoje, dėl to LKP(b) atsižvelgė į jų interesus patekti į administraciją. Ji organizavo ir labiausiai iš visų SSRS politinės sistemos Lietuvos SSR struktūrų rėmė žydų dalies įtraukimą į administracijos įstaigas. Žydų komunistai LKP(b) CK sekretorius Icikas Šmuelis Meskupas ir LKP(b) CK kadro skyriaus vedėjas Chaimas Aizenas nuo 1940 m. vasaros tvarkė iš pradžių komunistų partijos, vėliau – visų administracijos struktūrų kadro reikalus. Jie koordinavo komunistų ir jų šalininkų išskėlimą ir įdarbinimą LSSR institucijose, organizavo socialinį ir politinį jų kadro valymą, o Ch. Aizenas tiesiogiai kontroliavo, kaip iš įstaigų šalinama Lietuvos Respublikos valdininkija ir į jos vietą keliami komunistų parinkti žmonės. Tai sudarė palankias sąlygas gausiems žydų sluoksniams įsitraukti į LSSR administracijos aparatą. Tam tikrą vaidmenį atliko tai, kad komunistų partijoje susiformavo tradicija patikėti žydų komunistams patiems nustatyti LKP veiklos tarp žydų gaires. Dėl to buvusios nelegalios LKP CK komisijos darbui su žydais nariai I. Š. Meskupas, Ch. Aizenas, LKP(b) CK pramonės, vėliau – prekybos skyriaus vedėjas Šmerelis Maiminas, „Tiesos“ redaktorius Genrikas Zimanas, Lietuvos telegramų agentūros Elta direktoriaus pavaduotojas Leiba Šausas ir kiti vienvaldiškai sprendė žydų išskėlimo į administraciją klausimus. LKP(b) pozicija dėl žydų įtraukimo į Lietuvos SSR administravimą, šio proceso turinys ir tempai daug priklausė nuo jų nuostatų ir interesų.

Tarp LSSR institucijų vadovų buvo nemažai kairiųjų demokratinių pažiūrų visuomenės veikėjų, kurie siekė įtraukti į krašto administravimą visas Lietuvos tautines mažumas, taip pat žydus. Dėl to jie kurį laiką teigiamai žiūrėjo į tai, kad žydai buvo įdarbinami įstaigose.

Dėl socialinių ir politinių priežasčių, Antrojo pasaulinio karo aplinkybių kai kurie kairieji žydų bendruomenės sluoksniai palankiai sutiko Lietuvos okupaciją ir aneksiją ir nuo 1940 m. vasaros aktyviai įsitraukė į Lietuvos sovietizavimo procesą.

Atsižvelgę į Lietuvos aneksijos mechanizmą, SSRS atstovai iki vadinamojo Liaudies seimo rinkimų laikėsi taktikos mažiau komunistų skirti į vadovaujančius postus, kelti juos, taip pat žydus į okupuotos Lietuvos administraciją. Dėl to į J. Paleckio vyriausybę buvo paskirtas tik vienas žydas – sveikatos apsaugos ministras Moisiejus Leonas Koganas, kuris laikėsi komunistinių pažiūrų, bet formaliai nepriklausė LKP. Inkorporavus Lietuvą į SSRS ir įjungus LKP(b) į VKP(b), Lietuvos komunistų organizacija tapo į Lietuvą perkeltos SSRS politinės sistemos šerdimi. Siekdama palenkti LSSR administraciją komunistų struktūrų diktatui ir kontrolei, VKP(b) skatino vietinius komunistus, taip pat žydų tautybės, įsidarbinti administracijos įstaigose ir paimti jas į savo rankas. Nuo liepos mėn. žydų tautybės komunistai ir jiems artimi žmonės buvo nukreipiami į administracijos institucijas. Liepos 25 d. pramonės ministru tapo Chaimas Alperavičius, kuris nebuvo LKP narys, bet palaikė artimus ryšius su LKP CK komisija darbui tarp žydų ir SSRS pasiuntinybe Kaune. Žydai buvo įdarbinami iš pradžių į komunistų vadovaujamas, vėliau ir kitas įstaigas vidurinėsios ir žemesnėsios grandies tarnautojais. Vasarą ir rudenį nacionalizavus privačias pramonės ir prekybos, finansų, kredito ir kooperacijos įmones bei bankus, didesnė dalis jose dirbusių asmenų, taip pat žydų tautybės, tapo sovietiniais tarnautojais.

Dar daugiau žydų įsitraukė į LSSR institucijas 1940 m. rudenį, kai LKP(b) pradėjo masiškai dėl socialinių ir politinių priežasčių atleidinėti Lietuvos Respublikos valdininkiją ir keisti ją režimui ištikimais žmonė-

mis. Kadangi kadro valymą organizavo ir kontroliavo LKP(b) CK kadro skyrius, o įstaigose jį tiesiogiai atliko kadro skyriaus vedėjas Ch. Aizenas parinkti kadro skyrių ir spec. skyrių viršininkai, daugiausia žydų tautybės asmenys, tai padėjo nedarbininkų kilmės žydų tarnautojams išvengti socialinio valymo ir sudarė palankias sąlygas įvairiems žydų sluoksniams greičiau patekti į administracijos institucijas. Pasinaudoję padėtimi LKP(b) vadovybėje, komunistai žydai ėmė proteguoti ne tik komunistinių, bet ir nuosaikiųjų kairiųjų, jidišistinių ir kai kuriuos sionistinių pažiūrų žydus, kilusius iš pasiturinčių sluoksnių. Buvę verslininkai, bankininkai, įvairių pramonės šakų, prekybos ir finansų bei kredito įmonių savininkai, valdybų nariai, akcininkai buvo paskirti Vietinės, Maisto, Mėsos ir pieno pramonės, Prekybos, Žemės ūkio, Miškų ūkio liaudies komisariatų įmonių direktoriais, techniniais direktoriais, struktūrinių padalinių viršininkais ir specialistais; buvę namų savininkai tapo nacionalizuotų namų valdytojais ir t. t. Stengdamiesi išlikti ir pritapti prie sovietinės sistemos, išsaugoti darbo vietas, įgyti privilegijuotą padėtį LSSR struktūrose ar dėl kitų priežasčių pasiturintys žydų visuomenės atstovai prisišliejo prie okupacinio režimo, ėmė ieškoti užtarimo tarp buvusių politinių priešininkų komunistų, siūlyti jiems savo sugėbėjimus ir patirtį. Norėdami kompensuoti komunistų žydų išsilavinimo spragas, kompetencijos ir valdymo įgūdžių stoką, organizuoti sklandžią įstaigų veiklą, komunistai žydai ir nepartiniai žydų tautybės įstaigų vadovai pasinaudojo tokių žmonių žiniomis ir administracinio darbo patirtimi. Vietinės pramonės liaudies komisaro pavaduotojas Ch. Alperavičius, prekybos liaudies komisaro pavaduotojas Abraomas Plakchinas, LKP(b) CK pramonės skyriaus vedėjas Š. Maiminas ir kiti įtakingi kairieji žydų veikėjai, kuriuos okupantai išskėlė į LSSR administracijos viršūnes, padėjo įvairių sluoks-

nių ir politinių srovių žydams patekti į LSSR administraciją. Jie stengėsi suformuoti sovietinės žydų biurokratijos grupę ir tautiniu pagrindu sutelkti aplink ją žydų visuomenę. Daugiausia jų iniciatyva žydų tautybės verslininkai, prekybininkai, įvairių įmonių savininkai buvo įdarbinti nacionalizuotose pramonės ir prekybos įmonėse, iškelti į aukštas pareigas. Jie sugebėjo paveikti komunistus žydus, kad palaikytų aukštais pareigūnais tapusius žydų tautybės asmenis. Tokia žydų komunistų ir administracijos pareigūnų veikla padėjo įtraukti žydų sluoksnius į Lietuvos sovietizavimo procesą, sudarė sąlygas žydų bendruomenės nariams pritapti prie režimo ir sovietinės sistemos.

Nuo 1940 m. rudens SSRS atstovai ėmė stabdyti žydų iškėlimą į vadovaujančius postus. Žydų komunistų lyderiai pastebėjo, kad kai kurie rusai ir surusėję kitataučiai, ypač LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas Daniilas Šupikovas ir Kauno miesto komiteto antrasis sekretorius Nikita Paraščenka, norėjo panaudoti komunistų partijos ir LSSR administracijos aparato kadro valymo kampanijas tam, kad susilpnintų žydų vaidmenį administracijoje ir išstumtų juos iš svarbiausių LSSR politinių struktūrų.

Siekdami išsaugoti savo pozicijas, komunistai ir įstaigose dirbantys įvairių sluoksnių bei pažiūrų žydai ėmė telktis tautiniu pagrindu. Jie pasinaudojo savo įtaka LKP(b) vadovybėje ir turimais kadro reikalų tvarkymo svertais. Liaudies komisariatų vadovai, jų struktūrinių padalinių viršininkai žydai vilkino kadro valymą ir globojo žydų tautybės tarnautojus. Antai vietinės pramonės liaudies komisaro pavaduotojas Ch. Alperavičius nepaisė SSRS atstovų kritikos dėl to, kad buvę pramonės įmonių savininkai buvo paskirti nacionalizuotų įmonių direktoriais. Jis nevykdė N. Paraščenkos ir kitų rusų komunistų reikalavimų atleisti tokius asmenis iš vadovaujančių pareigų ir juos globojo⁴⁶. Panašiai prekybos liaudies komisaro pava-

duotojas A. Plakchinas neleido pašalinti iš prekybos valdybų ir įmonių darbuotojus žydus. Jis net mėgino įtikinti komunistus, kad kvalifikuotą sovietinės prekybos sistemos aparatą galima sukomplektuoti tik iš buvusių privačių prekybos įmonių savininkų ir jų darbuotojų⁴⁷. Svarbu buvo tai, kad komunistai žydai tvarkė kadro reikalus ir galėjo pakreipti juos žydams palankia linkme. Netgi po to, kai 1941 m. vasario mėn. rusų komunistai nušalino juos nuo vadovavimo VKP(b) kadro politikai Lietuvos SSR, jiems pavyko išlaikyti savo rankose nemažai kadro svertų ir panaudoti juos sovietinės žydų biurokratijos naudai. Daugiausia dėl I. Meskupo, Š. Maimino, Ch. Aizenio įtakos kadro valymas nepalietė vadovaujančiosios grandies žydų – liaudies komisarų pavaduotojų, komisariatų struktūrinių padalinių viršininkų. Priešingai negu kadro valymą vilkinę vadovai lietuviai, vadovaujančiosios grandies pareigūnai žydai nesipriešino VKP(b) politikai ir netrukdė sovietizuoti Lietuvą. Dėl to SSRS atstovai nė vienam iš jų nepateikė jokių politinių kaltinimų, neinspiravo komunistų politiškai susidoroti su jais.

Išsilaikyti darbe žydų tautybės tarnautojams padėjo tai, kad juos palaikė kadro skyrių viršininkai žydai. Norėdami išsaugoti sovietinės žydų biurokratijos padėtį, dalis jų manipuliavo kadro valymu: kampaniją vykdė taip, kad ji aplenktų darbuotojus žydus ir paliestų kuo platesnius nežydų tarnautojų sluoksnius.

Dėl visų šių priežasčių sovietinei žydų biurokratijai pavyko išvengti masinio atleidimo iš įstaigų ir atsispirti rusų komunistų pastangoms sumažinti jų vaidmenį svarbiausiose LSSR struktūrose. Jie išsaugojo savo pozicijas administracijoje. Komunistų žydų įtaka padėjo išsilaikyti netgi LKP(b) V suvažiavime kritikuotiems kadro skyrių viršininkams. Nė vienas iš jų nebuvo pašalintas iš pareigų ir galėjo toliau globoti žydus. 1941 m. pavasarį ir vasaros pradžioje liau-

dies komisariatuose, kurių vadovai, kadru skyrių ir kitų struktūrinių padalinių viršinin- kai buvo žydų tautybės asmenys, toliau bu- vo įdarbinami žydų atstovai, sparčiai plito žy- dų tautinis protekcionizmas.

Iki 1940 m. Lietuvos Respublikos val- džios ir valdymo institucijose buvo labai ma- žai žydų. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu komunistai palyginti plačiai įtraukė juos į krašto administravimą. 1940 m. įvairiose įstaigose buvo įdarbinta 400 komunistų žydų, jie sudarė penktadalį visų LSSR administracijos institucijose dir- busių komunistų. 1941 m. birželio mėn. administracijos aparate dirbo apie 460 žydų komunistų (14,5 proc. visų ten dirbusių ko- munistų). LSSR administracijoje įsidarbino maždaug 79 proc. visų LKP(b) narių žydų, santykinai daugiau negu lietuvių (65 proc.) ir rusų (67 proc.) komunistų. Įskaitant ne- partinius, pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu komunistai iškėlė į svarbiausias administracijos struktūras maždaug 1000 žy- dų, tai sudarė 16,8 proc. jų darbuotojų⁴⁸.

Žydų atstovai buvo įtraukti į visas Lietu- vos SSR politines struktūras. Lietuvos ko- munistų partijoje 1941 m. birželio mėn. jie sudarė 12, 6 proc. visų narių ir 16, 6 proc. partijos aparato darbuotojų. Iš jų 1 žydas bu- vo LKP(b) CK sekretorius, 5 – LKP(b) CK nariai, 5 – LKP(b) CK skyrių ir sektorių ve- dėjai ir pavaduotojai, 3 – LKP(b) miestų ir apskričių komitetų sekretoriai. LSSR Liau- dies Komisarų Tarybos vadovybėje 1941 m. birželio mėn. buvo 5 žydai (1 liaudies komi- saras, 4 pavaduotojai). LSSR Aukščiausią- jame Teisme ir 5 apygardų teismuose dirbo 6 žydai, represinėse struktūrose – maždaug 70 žydų komunistų (7, 6 proc. visų darbuo- tojų komunistų), o NKGB apskričių skyriuose – 18 žydų (beveik 9, 3 proc. visų darbuo- tojų)⁴⁹. Žydai sudarė dešimtadalį aukštas pa- reigas turėjusių sovietinių tarnautojų. Kaip minėta, nacionalizavus pramonės, prekybos, finansų ir kredito, kooperacijos įmones ir

bankus, didelė dalis juose dirbusių asmenų, taip pat žydų tautybės, tapo sovietinių įstai- gų tarnautojais. Dėl VKP(b) ekonominės politikos žydų verslininkai, prekybininkai prarado nuosavybę, bet daugelis jų išsaugo- jo darbo vietas, tapo vadovaujančiosios, vi- durinėsios ir žemesnėsios grandies sovie- tiniais tarnautojais.

Tai pakeitė žydų visuomenės dalies pa- dėtį ir padidino jos vaidmenį LSSR admi- nistracijos struktūrose. Toks procesas skati- no žydus įsitraukti į aneksuotos Lietuvos so- vietizavimą, padėjo komunistams pasiekti, kad dalis žydų tautos bendradarbiautų su okupantais, ir panaudoti juos VKP(b) poli- tikai įgyvendinti.

Sovietinės biurokratijos požiūris į žydų padėtį LSSR administracijoje. LSSR admi- nistracijoje dirbę tarnautojai ir kiti aneksuotos Lietuvos visuomenės sluoksniai priešiš- kai sutiko tai, kad dalis žydų įsidarbino LSSR administracijos įstaigose.

Žydų įsidarbinimas LSSR administraci- jos įstaigose savaime neprovokavo neigia- mos ten dirbančių tarnautojų reakcijos. De- mokratinių ir kairiųjų pažiūrų lietuvių sluoksniai rėmė tautinių mažumų, taip pat žydų, integravimą į Lietuvos visuomeninį politinį gyvenimą. Iki Lietuvos inkorpora- vimo į SSRS žydų iškėlimą į okupuotos Lie- tuvos administracijos struktūras neigiamai vertino daugiausia dešinieji politiniai sluoksniai ir dešinėsios politinės orienta- cijos Lietuvos Respublikos valdininkijos da- lis. Jie buvo politiniai komunistų priešinini- kai, dėl to priešišškai žiūrėjo į bet kokios tau- tybės komunistus.

Neigiamas lietuvių valdininkų požiūris į tokį procesą ėmė formotis liepos–rugpjū- čio mėnesiais, kai Lietuva buvo inkorporuo- ta į SSRS ir Lietuvos Respublikos teritori- joje buvo sudarytas SSRS administracinis vienetas – Lietuvos SSR. Į Lietuvą buvo per- kelta svetimos valstybės politinė sistema ir aneksuoto krašto valdymo mechanizmas, su-

daryta VKP(b) politiką vykdanči vietinė administracija. Lietuvos Respublikos valdininkija nepritarė Lietuvos aneksijai ir sovietizavimui. Ji priešiška sutiko komunistų veiklą siekiant suformuoti LSSR administracijos struktūras ir panaudoti jas VKP(b) politikai įgyvendinti. Vietiniai komunistai, taip pat žydai, stengėsi kontroliuoti administracijos įstaigas ir paversti jas VKP(b) politikos instrumentais. Priešingi politiniai tikslai ir interesai supriešino buvusius Lietuvos Respublikos valdininkus su komunistais ir jų iškeltais žmonėmis, taip pat tarnautojais žydais. Politinė priešprieša buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios kilo tautiniai prieštaravimai tarp buvusių Lietuvos Respublikos valdininkų lietuvių ir įvairių tautybių režimo šalininkų, taip pat žydų. Komunistų, taip pat žydų, įsidarbinimas LSSR administracijos struktūrose negalėjo būti sklandus ir sutiktas palankiai.

Komunistai neparengė jokių prielaidų, kad palengvintų žydų tautinės mažumos atstovams pritapti prie administracijos įstaigose dirbančių tarnautojų. Savo vaidmenį komunistiniame judėjime ir Lietuvos aneksijoje perdėję ir išpūtę žydai komunistai bei jų šalininkai buvo įsitikinę, kad kairieji visuomenės sluoksniai palankiai sutiks jų atėjimą į administracijos struktūras. Visiškai nebuvo atsižvelgta į tai, kad LKP buvo ypač nepopuliari dėl nelietuviškos sudėties, kad masinis nelietuvių iškėlimas į administraciją nepridės populiarumo nei komunistų partijai, nei sovietų režimui, o tik pakenks jų įvaizdžiui. Žydų įtraukimą į LSSR administracijos institucijas labiausiai kompromitavo tas kontingentas, kurį komunistai paskubomis suformavo ir pasiuntė į jas. Tai buvo daugiausia radikalių kairuoliškų pažiūrų, žemos elgesio kultūros, agresyviai nusiteikę komunistai kauniečiai ir jų vadovaujamų žydų organizacijų aktyvistai, ypač minėtos LKP CK komisijos darbui su žydais nariams artimi žmonės. Dalis jų siekė pasinaudoti palankia

padėtimi ir lengvai patekti į administraciją, užimti aukštą padėtį, kuri jiems asocijavosi su valdžia, galimybe pasipelnyti. Jie skubėjo įsidarbinti įstaigose ir nepaisė jokių priemonių. Kai kurie iš jų ėmė demonstratyviai žeminti lietuvių valdininkų tautinį orumą, teigdami: „Dabar valdžia ne jūsų (lietuvių), o mūsų (žydų)“⁵⁰. Toks komunistų statytinių elgesys provokavo neigiamą valdininkijos reakciją į žydų iškėlimo procesą.

Vasaros pabaigoje išryškėjo požymiai, kurie rodė, kad LSSR administracijoje dirbantys lietuviai ėmė neigiamai vertinti komunistų organizuotą žydų įtraukimą į Lietuvos SSR struktūras. Buvusi Lietuvos Respublikos valdininkija pastebėjo, kad komunistai žydai pradėjo skatinti kuo platesnius žydų sluoksnius įtraukti į krašto administravimą ir susitelkti aplink žydų tautybės komunistus. Tai jie įvertino kaip sąmoningą žydų etninės grupės veiklą pasinaudoti padėtimi, siekiant įsiskverbti į administraciją ir įsitvirtinti joje.

1940 m. vasaros pabaigoje pasikeitė ir kairiųjų pažiūrų tarnautojų nuomonė dėl tokio proceso. Kai kurie LSSR administratoriai atkreipė dėmesį į tai, kad įvairių politinių srovių žydų sluoksniai sparčiai suartėjo ir ėmė veikti bendrai. Tai jie įvertino kaip žydų dalies pastangas išstumti lietuvius ir patiems įsigalėti administracijoje. Antai sveikatos apsaugos liaudies komisaras V. Girzijauskas rugpjūčio mėn. pabaigoje konstatavo, jog „žydai sąmoningai telkiasi, kad išstumtų lietuvius“⁵¹. Tokie vadovai bandė išlaikyti lietuviškos sudėties administracijos aparatą ir sustiprinti lietuvių pozicijas jame. Dėl to jie neigiamai vertino kitataučių pastangas įsitvirtinti administracijoje. Buvusi Lietuvos Respublikos valdininkija ir su ja pradėję suartėti nepartiniai naujieji tarnautojai lietuviai sunerimo dėl to, kad įvairių politinių srovių, bet tos pačios geopolitinės orientacijos į SSRS žydų sluoksniai galėjo pritapti prie rusų biurokratijos ir susil-

pninti lietuvių padėtį administracijoje. Ypač susirūpinta, kad žydai nesustiprintų pozicijų tų asmenų, kurie pritarė administracijos aparato surusinimui.

Pradėjus proteguoti kai kuriuos pasiturinčius ir sionistinės orientacijos žydus, pakito ir komunistų požiūris. Vasaros pabaigoje LKP nariai, kurie iki tol besąlygiškai pritarė žydų iškėlimui į administraciją, atkreipė dėmesį į tai, kad tarp įstaigose įdarbintų žydų daugėja bolševikams priešiškų socialinių sluoksnių ir politinių srovių atstovų. LKP CK darbuotojai, tikrinę LSSR liaudies komisariatų, kooperacijos valdybų, pramonės ir prekybos įmonių kadrus, išreiškė nuomonę, kad ėmė plisti režimui politiškai grėsminga tendencija įdarbinti įstaigose vadinamuosius buržuazinius ir smulkiaburžuazinius elementus. LKP CK instruktoriai nurodė, kad kai kuriuose Vietinės pramonės liaudies komisariato trestuose „visi postai pateko į žydų vidutinės ir stambiosios buržuazijos rankas“, komisariato padaliniuose „įsiviešpatavo žydų buržuazija“, Prekybos liaudies komisariato įmonės, ypač Kauno mieste, buvo „katastrofiškai“ užterštos buvusiais prekybos įmonių savininkais žydais, kooperatyvų valdybose ir artelėse „dirbo vien žydai“ ir t. t.⁵² Panaši padėtis klostėsi ir provincijoje. Antai LKP Tauragės komitetas rugpjūčio mėn. informavo, kad tarp asmenų, kurie stojo į komunistų partiją ar buvo įdarbinti sovietinėse įstaigose, vyravo žydų tautybės žmonės, daugiausia sionistai ir kitas „nešvarus elementas“⁵³. Komunistams problemą sukėlė tai, kad dalis buvusių įmonių savininkų žydų užėmė vadovaujančias pareigas. Tai kompromitavo sovietų režimo įvaizdį, formavo nuomonę, kad režimas proteguoja pasiturinčius visuomenės sluoksnius, vadinamąsias išnaudotojų klases. Tokią tendenciją ypač priešišškai sutiko samdomi pramonės įmonių darbininkai, kuriuos bolševikų propaganda vadino režimo socialine baze ir politine atrama. Jų nuomone, tokie reiš-

kiniai rodė, kad sovietinė sistema atstovavo ne jų, o vadinamųjų buržuazinių sluoksnių interesams⁵⁴. Netgi aukšti LKP(b) vadovai suprato, kad tokia tendencija kenkė režimo įvaizdžiui⁵⁵. Kaip minėta, VKP(b) siekė formuoti režimo įvaizdį, todėl SSRS atstovai aneksuotoje Lietuvoje reaguodavo į kai kuriuos reiškinius, kurie kenkė jam. Šiuo atveju nebuvo imtasi konkrečių priemonių padėčiai pakeisti. N. Pozdniakovas ir jo aplinkos žmonės suvokė, kad pasiturintys žydų sluoksniai nenorėjo pakenkti režimui, nes jie pateko į LSSR administraciją dėl Lietuvos okupacijos ir aneksijos, per komunistų užtarimą. Neabejotina, jog komunistai žydai ir jų šalininkai sugebėjo paveikti LKP vadovybę, kad ji nekeistų tokios praktikos.

1940 m. rudenį ir žiemą tarp įstaigose dirbančių buvusių Lietuvos Respublikos valdininkų, lietuvių ir rusų tautybės komunistų bei jų iškeltų žmonių pamažu įsitvirtino pažiūra, kad žydai pernelyg plačiai įtraukti į Lietuvos SSR administravimą ir ėmė dominuoti kai kuriose institucijose bei ūkio šakose. Tokiai nuomonei atsirasti tam tikrą poveikį padarė tai, kad dalis lietuvių tautybės naujųjų tarnautojų suartėjo tautiniu pagrindu su įstaigose dirbančiais Lietuvos Respublikos valdininkais. Ėmė formotis sovietinės biurokratijos lietuvių grupė, kuri norėjo sustiprinti lietuvių padėtį administracijoje. Jie mėgino sumažinti kitataučių, taip pat žydų vaidmenį LSSR administracijoje.

Lietuvių ir rusų tautybės komunistai bandė sutrukdyti kai kuriems tarp jų nepopuliariems žydams eiti vadovaujančias pareigas svarbiausiose LSSR struktūrose. LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5–9 d. buvo pasipriešinta žydų komunistų veikėjo G. Zimano išrinkimui LKP(b) CK nariu. Panašiai elgėsi ir provincijos komunistai. Antai Telšių apskrities NKVD valdybos komunistai neleido išrinkti N. Dušanskio partinės organizacijos sekretoriumi⁵⁶.

Komunistai ir jų iškelti tarnautojai lietuviai mėgino sutrukdyti paskirti žydų tautybės asmenis į vadovaujančias pareigas įvairiose institucijose, ypač tose ekonominio ir visuomeninio gyvenimo srityse, kur iki tol tradiciškai vyravo žydų atstovai: pramonėje, prekyboje, teisės (advokatūros) ir sveikatos apsaugos sistemose. Antai renkant Šiaulių apskrities Joniškio valsčiaus kooperacijos valdybą darbuotojai pareikalavo, kad „valdyboje nebūtų nė vieno žydo“⁵⁷. Rokiškio apskrities administracija nenusileido žydų atstovų spaudimui ir kategoriškai atsisakė įdarbinti nacionalizuotose prekybos įmonėse buvusius savininkus ir prekybininkus⁵⁸. Tokios priemonės sutrukdė iškelti kai kuriuos žydų tautybės asmenis į vadovaujančias ar kitas pareigas. Kadangi tokie atvejai buvo labai reti, tai nepakeitė žydų etninės grupės padėties LSSR administracijoje.

Pastangos sutrukdyti iškelti žydų atstovus į kai kuriuos postus rodė sovietinės lietuvių biurokratijos nepasitenkinimą tuo, kad žydai buvo plačiai įtraukti į administracijos struktūras. Tam tikrą įtaką tokiai jos pozicijai padarė SSRS atstovų Lietuvoje pažiūra į žydų vaidmenį LSSR administracijoje.

Daugelis rusų ir kitų iš SSRS atvykusių kitataučių laikėsi VKP(b) požiūrio į žydų tautą ir vadinamąjį žydų klausimo sprendimą. Jie siekė, kad Lietuvoje būtų įgyvendinta bolševikų politika žydų atžvilgiu: apribotas žydų vaidmuo LSSR administracijos struktūrose, sudarytos prielaidos asimiliuoti žydų bendruomenę. Tokie asmenys telkėsi administracijos centre Kaune ir būrėsi aplink LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėją D. Šupikovą ir Kauno miesto komiteto antrąjį sekretorių N. Paraščenką. Jie politiškai nepasitikėjo visų tautybių vietiniais komunistais ir tarnautojais („nacionalais“), ypač priešiški buvo žydų tautybės asmenims⁵⁹. Kol SSRS atstovams vadovavo kairiesiems žydų sluoksniams santykinai palankus N. Pozdniakovas, jis varžė žy-

dų įsigalėjimu nepatenkintų rusų veiklą. Jie negalėjo viešai kritikuoti kairiųjų žydų sluoksnių iškėlimo į administraciją ar stabdyti tai. Vis dėlto jie mėgino apriboti žydų vaidmenį kai kuriose politinėse struktūrose, juo labiau kad dėl plataus žydų įsitraukimo į LSSR institucijas formavosi nelietuviškos sudėties sovietinės administracijos vaizdas. Tai griovė okupantų propagandos mitą, kad Lietuva sovietizuojama lietuvių visuomenės jėgomis, skatino žydams priešiškas gyventojų nuotaikas. Propagandiniais sumetimais SSRS atstovai turėjo atsižvelgti į visuomenės nuotaikas ir mažiau žydų skirti į aukštus postus. Antai dėl neigiamos visuomenės reakcijos jiems teko rugpjūčio mėn. atleisti sveikatos apsaugos ministrą M. L. Koganą ir pažeminti pareigomis vietinės pramonės ministrą Ch. Alperavičių⁶⁰.

Norėdami susilpninti žydų komunistų pozicijas ir sumenkinti jų vaidmenį, D. Šupikovas, N. Paraščenka ir jų šalininkai pasinaudojo LKP(b) valymu. Formaliai dėl socialinių ir ideologinių, bet dažnai dėl tautinių priežasčių 1940 m. rudenį ir žiemą iš LKP(b) pašalinta nemažai žydų. Nuo 1941 m. pradžios buvo suvaržytas jų priėmimas į partiją. Kad dar labiau sumažintų žydų komunistų įtaką, rusų komunistai siekė nušalinti juos nuo kadrų reikalų. LKP(b) V suvažiavime jiems pavyko perimti į savo rankas vadovavimą partijos kadrų politikai.

LKP(b) CK sekretoriumi kadrams paskyrus Nikolajų Gridiną ir iš Lietuvos išvykus N. Pozdniakovui, LSSR politinėse struktūrose sustiprėjo žydams priešiškų rusų komunistų pozicijos. 1941 m. pavasarį jie ėmė stabdyti žydų atstovų iškėlimą į administracijos institucijas. Įdiegus LKP(b) Centro komiteto, miestų ir apskričių komitetų nomenklatūros sistemą, nedarbininkų kilmės žydams buvo užkirstas kelias tapti vadovaujančiosios ir vidurinėsios grandies pareigūnais.

Dėl politinių bei ideologinių priežasčių ir stalininės kadrų politikos principų rusų ko-

munistai ypač nepalankiai žiūrėjo į tai, kad LSSR administracijoje buvo įdarbinti vadinamųjų buržuazinių žydų sluoksnių atstovai. Priešingai negu komunistai žydai ir dalis komunistų lietuvių, jie buvo įsitikinę, kad tokie žydų sluoksniai galėjo destabilizuoti režimą ir sukelti grėsmę sovietinei sistemai⁶¹. Tokiai nuomonei susidaryti didelę įtaką padarė komunistų kovos su įvairiais nukrypimais partijoje ir kitais „liaudies priešais“ kampanijos, represijų ir teroro atmosfera. J. Stalinas bet kokių komunistų taikstymąsi su vadinamaisiais buržuaziniais ir smulkiaburžuaziniais sluoksniais traktavo kaip dešinių nukrypimą ir sovietų valstybei priešišką politinę veiklą, inspiravo susidorojimą su tokiais žmonėmis. Dėl to Lietuvos komunistai galėjo būti apkaltinti dešiniųjų elementų dangstymu ir smarkiai rizikavo savo padėtimi. Atsižvelgę į tai, rusų komunistai bandė paveikti LKP(b) ir LSSR vadovybę, kad ji uždraustų proteguoti žydų buržuazinius sluoksnius. 1941 m. pavasarį N. Gridino iniciatyva faktiškai buvo sustabdyta praktika iškelti į vadovaujančius postus naujus tarnautojus, kilusius iš pasiturinčių žydų sluoksnių. Tai padaryti palengvino ta aplinkybė, kad nuo vasario mėn. pramonės šakas administravusias institucijas ėmė kontroliuoti LKP(b) CK pramonės ir transporto skyriaus vedėjas Michailas Čiblys, nuo kovo 8 d. tapęs LKP(b) CK sekretoriumi pramonei, ir buvęs LKP(b) Kauno miesto komiteto pirmasis sekretorius Antanas Petrauskas, nuo kovo 8 d. tapęs LKP(b) CK sekretoriumi maisto pramonei. Š. Maiminas neteko galimybės be jų žinios kontroliuoti pramonės šakų liaudies komisariatų, todėl mažiau galėjo proteguoti ten dirbančius žydus.

Dėl komunistų žydų aukštos padėties LKP(b) ir įtakos kitose administracijos struktūrose sovietiniai tarnautojai žydai 1941 m. išlaikė savo padėtį LSSR administracijoje, tačiau sumažėjo jų vaidmuo administracijos struktūrose. Pastarosiose ėmė vy-

rauti žydų sluoksniams priešiški rusų komunistai. Jie formavo sovietinės biurokratijos nuomonę, kad žydų atstovų iškėlimas į LSSR institucijas politiškai nepasiteisino, nes komunistų iniciatyva į administraciją pateko vadinamųjų buržuazinių ir smulkiaburžuazinių sluoksnių atstovai. Rusų komunistai atkreipė administracijos viršūnių dėmesį į tai, kad negalima pasitikėti geopolitine žydų orientacija į SSRS, nes ji pagrįsta ne principine politine pozicija remti sovietų valstybę ir komunistinę sistemą, o praktiniais išskaičiavimais išvengti pavojaus, kurį žydų tautai sukėlė Vokietijos nacionalsocialistų rasių doktrina. Antai iš SSRS atvykęs ir Miškų ūkio liaudies komisariate įdarbintas rusas teigė, kad „ši [žydų. – N. M.] buržuazija mums ištikima tik todėl, kad yra fašizmo grėsmė, bet jei ta grėsmė būtų iš anglų kapitalizmo pusės, tai visa ši buržuazija būtų ne slapta, bet atviras mūsų priešas“⁶². Tokios nuostatos atskleidė rusų bolševikų požiūrį į žydų tautą kaip į sovietinei visuomenei svetimą kastą, kuri nusišalino nuo bendrų sovietų valstybės reikalų ir rūpinosi tik savo tautiniais interesais. Jos idėjiškai grindė žydų išstūmimą iš LSSR administracijos. LSSR struktūrose vyravusių rusų komunistų pažiūrų į žydų tautos vietą sovietų valstybėje ir visuomenėje padarė didelę įtaką kitų tautybių komunistų ir tarnautojų mąstysenai, formavo žydams priešiškas sovietinės biurokratijos nuostatas.

Žydų ir kitų tautybių sovietinės biurokratijos prieštaravimai. LSSR įstaigose likusios dirbti buvusios Lietuvos Respublikos valdininkijos ir komunistų iškeltų tarnautojų, taip pat žydų tautybės asmenų politinę priešpriešą suformavo priešingi politiniai interesai ir tikslai.

LSSR administracijoje dirbusius įvairių tautybių komunistus ir jų šalininkus vienijo bendri Lietuvos sovietizavimo tikslai ir vykdoma VKP(b) politika. Šios besiformuojančios sovietinės biurokratijos susiskaidymas

tautiniu pagrindu ir tautiniai prieštaravimai kilo dėl tautinių grupių interesų išplėsti savo įtaką LSSR administracijoje.

Buvę Lietuvos Respublikos valdininkai ir lietuvių tautybės komunistai bei jų šalininkai laikėsi skirtingų politinių pozicijų. Tačiau tarp jų atsirado tam tikrų sąlyčio taškų. Lietuvos valdininkai ir prie jų priartėję kai kurie lietuvių tautybės ir lietuviškos savimone komunistai bei naujieji tarnautojai norėjo išsaugoti lietuviškos sudėties administracijos aparatą, sustiprinti lietuvių padėtį jame. Kai kurie nepartiniai administratoriai mėgino vilkinti kadrų valymą ir kitas komunistų priemones, kuriomis buvo siekiama suformuoti SSRS valdžiai patikimą vietinės administracijos sudėtį. Jie mėgino sutrukdyti kitataučiams įsidarbinti įstaigose ir sumažinti jų įtaką krašto administravimui.

Kadangi Lietuvos aneksija ir okupacinis režimas suteikė žydų sluoksniams galimybę įsitraukti į administracijos struktūras, jų padėtis jose tiesiogiai priklausė nuo režimo stabilumo. Dėl to sovietiniai žydų tarnautojai buvo principiniai režimo šalininkai. Jie palaikė komunistų veiklą formuojant SSRS valdžiai politiškai patikimą LSSR administracijos aparatą. Siekdami padidinti žydų sluoksnių vaidmenį administracijoje, jie stiprino savo padėtį ir rėmė komunistų pastangas susilpninti lietuviškos savimone valdininkijos pozicijas.

Didelę įtaką tarnautojų tautiniams santykiams padarė komunistų kadrų politika, pirmiausia kadrų valymo kampanijos. Kiekviena tautinė tarnautojų grupė mėgino panaudoti jas savo pozicijoms sustiprinti ir kitų tautybių darbuotojų padėčiai susilpninti. Antai LKP(b) CK ir Kauno miesto komiteto brigadoms atskleidus, kad prekybos liaudies komisaras M. Gregorauskas, jo pavaduotojas A. Plakchinas ir kiti protegavo žydų tautybės prekybininkus, žydų tarnautojai panaudojo savo ryšius su komunistais žydais, o pastarieji – savo įtaką partijos vado-

vybėje ir pasiekė, kad partijos viršūnių nepasitenkinimas aplenktų vadovą žydą ir nukryptų į liaudies komisarą lietuvi. LKP(b) CK biuras visą atsakomybę už prekybos sistemos „užteršimą priešiškais elementais“ suvertė M. Gregorauskui ir visai nutylėjo A. Plakchino veiklą⁶³. Taip buvo išsaugotos A. Plakchino pozicijos ir sudarytos jam sąlygos toliau globoti žydų tautybės tarnautojus. Apkaltinus M. Gregorauską buržuazinių sluoksnių protegavimu, buvo susilpninta jo padėtis ir sumažintos galimybės užtarti lietuvių ir kitų tautybių darbuotojus.

Prisidengdama kadrų valymu Vietinės pramonės liaudies komisariato Statybinių medžiagų tresto žydų darbuotojų grupė bandė susilpninti tresto valdytojo Broniaus Baltrušaičio padėtį, nes jis neleido atleisti iš darbo lietuvių ir mėgino sumažinti tarnautojų žydų vaidmenį⁶⁴. Jų pastangos buvo bergždžios, kol komisariatui vadovavo Motiejus Šumauskas. Tačiau 1941 m. gegužės 21 d. paskyrus M. Šumauską LKT pirmininko pavaduotoju, tą pačią dieną B. Baltrušaitis buvo apskųstas N. Gridinui ir po savaitės liaudies komisaro pavaduotojas Ch. Alperavičius atleido jį iš pareigų⁶⁵. Panašiai komisariato darbuotojai žydai bandė susidoroti su M. Šumausko broliu, Tiekimo valdybos viršininku Pranu Šumausku už tai, kad jis stiprino lietuvių padėtį komisariate. Valdyboje dirbantis LKP(b) CK prekybos skyriaus vedėjas Š. Maimino giminaitis apkaltino Pr. Šumauską šovinizmu ir apskundė jį LKP(b) Centro komitetui už tai, kad jis pašalina iš vadovaujančių pareigų žydų tautybės asmenį ir nenorėjo priimti į darbą kitų žydų⁶⁶. Toks kaltinimas akivaizdžiai buvo nepagrįstas: Pr. Šumauskas palaikė gerus santykius su įvairių tautybių Vilniaus darbininkais, padėjo įsidarbinti komisariate iš Vilniaus atvykusiems žydų tautybės asmenims. Konfliktas tarp Pr. Šumausko ir jį palaikiusių lietuvių tautybės tarnautojų, iš vienos pusės, ir darbuotojų žydų, iš kitos, išplieskė taip, kad į jį te-

ko įsikišti LKP(b) vadovybei. Šis įvykis išsiskyrė iš kitų panašių įvykių tuo, kad dėl konflikto sukėlusią įstaigos padalinių vadovų giminytės su aukštais partijos veikėjais LKP(b) negalėjo nusileisti kurios nors vienos tautinės grupės spaudimui ir turėjo mėginti sutaikyti jas. Tai buvo bene pirmas atvejis, kai A. Sniečkus, N. Gridinas ir I. Meskupas mėgino rasti kompromisą tarp skirtingų sovietinių tarnautojų grupių ir formuoti santykinę sovietinės lietuvių ir žydų biurokratijos jėgų pusiausvyrą.

Kadangi sovietinių tarnautojų grupių padėtis įstaigose daug priklausė nuo to, ar jas palaikė kadro reikalus tvarkę žmonės, jos mėgino pasinaudoti kadro valymo kampanija ir pašalinti arba suvaržyti tuos kadro skyrių ir spec. skyrių viršininkus, kurie trukdė stiprinti vienos ar kitos tautybės darbuotojų pozicijas. Antai Vietinės pramonės liaudies komisariato Statybos pramonės tresto valdininkai lietuviai mėgino susiaurinti kompetenciją spec. skyriaus vedėjos Aronavičiūtės, kuri inspiravo lietuvių valdininkų atleidimą iš darbo⁶⁷. Miškų ūkio liaudies komisariato Medžio apdirbimo tresto darbuotojai žydai, susitelkę aplink spec. skyriaus vedėją Sorę Beilisienę, pasiekė, kad iš pareigų būtų atleistas kadro skyriaus viršininkas, kuris globojo lietuvius ir bandė susilpninti žydų padėtį treste⁶⁸.

Sovietinės lietuvių ir žydų biurokratijos nesutarimus didino tai, jog nuo 1940 m. vasaros dalis žydų tautybės komunistų ir tarnautojų ėmė dangstyti kovos su antisemitizmu šūkiu, kad galėtų lengviau patekti į administracijos institucijas ir įveikti kitų tautybių darbuotojų pasipriešinimą. Kai kurie žydų atstovai kiekviena tinkama proga stengėsi apkaltinti antisemitizmu jiems trukdžiusius vadovus ir kitus tarnautojus. Antai sveikatos apsaugos liaudies komisariui V. Girdziauskui atkreipus dėmesį į tai, kad įvairūs žydų sluoksniai suartėjo, susitelkę ir ėmė skverbtis į administracijos aparatą, žydų tar-

nautojai suskubo apkaltinti jį antisemitizmu⁶⁹. Už tai, kad pakluso LKP(b) CK kadro skyriaus direktyvai ir atleido iš advokatūros žydų ir kitų tautybių žmones, antisemitizmu ir rasizmu buvo apkaltintas teisingumo liaudies komisaras P. Pakarlis, antisemitizmu – jo pavaduotojas Kęstutis Domaševičius⁷⁰. Vietinės pramonės liaudies komisariato ir trestų kadro skyrių, spec. skyrių bei kitų padalinių viršininkai žydai antisemitais išvadino daugelį ten dirbusių Lietuvos Respublikos valdininkų, beveik visus su jais asmeniškai susipykusius tarnautojus⁷¹. LKP(b) Vilniaus komiteto sekretorius J. Vinickis, jam artimi miesto įstaigų tarnautojai žydai antisemitizmu ir šovinizmu kaltino Švietimo ir Sveikatos apsaugos liaudies komisariatų vadovybę, Vilniuje dirbusius švietimo ir sveikatos apsaugos įstaigų, leidyklų tarnautojus lietuvius. Komunistai lietuviai ir rusai aiškiai suvokė, kad tai buvo savotiška žydų sluoksnių taktika. Rusų komunistai atkreipė partijos vadovybės dėmesį į tai, jog žydų visuomenės dalis sąmoningai dangstėsi kovos su antisemitizmu šūkiu, kad galėtų netrukdomi patekti į administracijos aparatą ir įsigalėti jame⁷².

Dėl lietuvių ir žydų tarnautojų nesutarimų jų santykiai pašlijo: ėmė plisti tarpusavio nepasitikėjimas, įtarumas, išankstinė neigiama pažiūra į kitos tautybės darbuotojus. Iš pradžių tai buvo buitinio pobūdžio konfliktai, kurie dažniausiai kildavo tarp žemos kultūros komunistų ir sovietinių tarnautojų. Kai LSSR institucijose įsidarbino daugiau žydų tautybės asmenų, tautinis priešiškus apėmė platesnius visuomenės sluoksnius: darbininkus, ūkininkus, įstaigų tarnautojus, inteligentiją. Antai Finansų liaudies komisariato darbuotojas lietuvis, 1941 m. atvykęs į Alytaus apskritį tikrinti, kaip administracija organizavo valstybinės paskolos platinimą, iškoneveikė vietinius komunistus, kad jie paskyrė tokiam darbui žydų tautybės asmenis, ir pareikalavo atleisti juos iš pareigų⁷³.

1941 m. balandžio mėn. Vilniaus suaugusiųjų vidurinėje mokykloje kilo konfliktas tarp lietuvių ir žydų tautybės mokytojų ir mokinių: mokytojai mokinių akivaizdoje išplūdo vienas kitą, įtraukė mokinius ir jų tėvus į tarpusavio rietenas ir pasiekė, kad iš mokyklos būtų pašalinti šovinistais apšaukti mokytojai lenkai ir žydai, o vėliau – ir lietuviai⁷⁴. Dėl tokio konflikto tautiniu pagrindu skilo Vilniaus miesto švietimo skyrius: inspektoriai žydai palaikė žydų tautybės mokytojus, lietuviai – mokytojus lietuvius. Tautinė nesantaika dar labiau padidėjo po to, kai mokytojai ir inspektoriai žydai įtraukė į konfliktą Vilniaus miesto prokurorą žydą, LKP(b) Centro komiteto ir miesto komiteto narius žydus, o lietuviai – Švietimo liaudies komisarato darbuotojus lietuvius.

Lietuvių ir žydų tarnautojų priešiškumui įtakos turėjo ir tradicinis Lietuvos visuomenės dalies antisemitizmas. Antai Tauragės ir Telšių apskrityse, kur, anot komunistų, buvo stiprūs antisemitizmo židiniai, partijos aktyvistai priešišškai žiūrėjo į žydų tautybės darbuotojus. Dėl ekstremistinių lenkų politinių sluoksnių įtakos tarp Vilniaus krašto įstaigų tarnautojų lenkų buvo stiprios antisemitinės nuotaikos. Kauno apskrities Jonavos valsčiuje, kur gyveno rusų sentikių palikuonys ir vyravo tradicinė rusų ir žydų komunistų trintis, buvo gajus rusų antisemitizmas. LSSR administracijos centre Kaune, kur buvo stipriausia Lietuvoje priešprieša tarp buvusių Lietuvos Respublikos valdininkų ir komunistų bei jų šalininkų, taip pat stipri trintis tarp sovietinės lietuvių ir žydų biurokratijos, gyventojai priešišškai žiūrėjo į žydų tautybės tarnautojus⁷⁵. Tačiau didesnė Lietuvos visuomenės dalis nebuvo priešiška žydų tautinei mažumai. Antai LKP(b) Tauragės apskrities komiteto sekretorius Pranas Jonušas teigė, kad apskrityje antisemitizmas daugiausia išryškėjo tarp tarnautojų ir pasiturinčių sluoksnių, o kituose visuomenės sluoksniuose jis masiškai neplito⁷⁶.

Tautiniam priešiškumui atsirasti įtakos turėjo skirtinga lietuvių ir žydų tautų kultūra, tradicijos, gyvenimo būdas, istoriškai susiklostęs žydų bendruomenės atskirumas, dėl kurio lietuvių visuomenės sluoksniai įtariai žiūrėjo į žydų bendruomenės atstovus, nesuprato jų interesus.

Kadangi komunistai plačiai, palyginus su tarpukario Lietuva, įtraukė įvairius žydų sluoksnius į LSSR administracijos institucijas, komunistai žydai turėjo didelę įtaką svarbiausioje sovietinės politinės sistemos struktūroje – Lietuvos komunistų partijoje; dėl to Lietuvos visuomenei susidarė įspūdis, kad okupacinis režimas protegavo žydų bendruomenę. Ypač neigiamų padarinių turėjo tai, kad žydų iškėlimas į LSSR institucijas tik režimo dėka ir komunistų iniciatyva sudarė tam tikras prielaidas tapatinti visus įstaigoje įsidarbinusius žydus su agresiją įvykdžiusios SSRS šalininkais. Antai per rinkimus į SSRS Aukščiausiąją Tarybą 1941 m. sausio mėn. įvairios politinės jėgos išplatino atsisaukimus, kuriuose agitavo nebalsuoti „už komunistų ir žydų valdžią“⁷⁷. Tokio pat turinio lapeliai buvo įmesti į balsadėžes. Komunistų organizuotuose susirinkimuose, privačių pokalbių metu piliečiai piktinosi, kad „prie šios valdžios gyventi gerai tikrai žydams“, aiškino, kad „dėl jų pas mus pastatyta sovietų valdžia“, pasisakė prieš „žydų įsiviešpatavimą“ ir „žydų valdžią“⁷⁸.

Lietuvos visuomenės dalis žydų bendruomenę laikė politiniu atžvilgiu vieninga ir turinčia tuos pačius tikslus, nesigilino į jos ideologinį susiskaidymą, nežinojo politinių srovių. Kadangi komunistai žydai telkė aplink save įvairių politinių žydų srovių atstovus ir protegavo juos, susidarė įspūdis, kad komunistai žydai dominavo žydų bendruomenėje ir atstovavo jos interesams. Tai paskatino tarnautojus ir kitus visuomenės sluoksnius tapatinti komunistinių pažiūrų darbuotojus žydus su visa žydų tautine mažuma. Pasiturintys ir nekomunistinės orientacijos žydų

sluoksniai šliejosi prie komunistų, aktyviai įsitraukė į LSSR administraciją ir aneksuotos Lietuvos sovietizavimą. Tai padėjo susiformuoti požiūriui, kad žydų tauta masiškai bendradarbiavo su okupantais.

Lietuvių tauta skaudžiai išgyveno Lietuvos okupaciją ir aneksiją, dėl to priešišškai žiūrėjo į okupantus ir visų tautybių jų talkininkus. Išsiplėtus Antrojo pasaulinio karo veiksams, dalis lietuvių visuomenės tikėjosi, kad Vokietija užpuls Sovietų Sąjungą ir sutriuškins ją, o po karo bus sudarytos palankios sąlygos atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir patraukti į politinę ir baudžiamąją atsakomybę visus kolaborantus. Antisovietinės orientacijos visuomenės sluoksniai turėjo vilčių, kad prasidėjus karui pelnyto atpildo sulauks visų tautybių okupantų talkininkai. Dėl to jos priešiskumas nukrypo į įvairių tautybių režimo šalininkus, taip pat į tuos žydų tautinės mažumos atstovus, kurie visuomenės sąmonėje įkūnijo okupacinį režimą ir komunistų diktatūrą: žydų tautybės komunistus, sovietinę žydų biurokratiją, prie sovietų sistemos pritapusius žydų sluoksnius.

IŠVADOS

1. Aneksavusi Lietuvą, SSRS sunaikino Lietuvos nepriklausomybę, suformavo Lietuvos Respublikos teritorijoje savo administracinį vienetą – Lietuvos SSR, ėmė diegti sovietinę politinę sistemą, aneksuoto krašto valdymo mechanizmą, formuoti vietinę administraciją. Propagandiniais sumetimais buvo siekiama sudaryti regimybę, kad režimas remiasi aneksuotos Lietuvos vidaus jėgomis, kad atstovauja Lietuvos tautų ir tautinių mažumų interesams. Siekdama parodyti tautinių mažumų atstovavimą administracijoje, panaudoti tautines mažumas aneksuotos Lietuvos sovietizavimui ir VKP(b) politikai įgyvendinti, sudaryti įvairiatautį vietinių administratorių sluoksnį, komunistų partija

įtraukė įvairių tautybių komunistus ir jų šalininkus į LSSR administraciją. Kadangi lietuvių tauta priešišškai žiūrėjo į okupacinį režimą, jis negalėjo politiškai pasitikėti lietuvių visuomene ir turėjo daugiau remtis kitomis tautinėmis grupėmis. Buvo mėginama padidinti tautinių mažumų vaidmenį krašto administravimo struktūrose ir sudaryti iš jų atsvarą lietuviams. Siekdami užtikrinti lemiamą rusų biurokratijos vaidmenį krašto valdymo sistemoje, panaudoti kitas vietinės administracijos tautines grupes VKP(b) politikai įgyvendinti, SSRS atstovai Lietuvoje mėgino kontroliuoti jų įtaką LSSR administracijoje, suformuoti ir palaikyti santykinę pusiausvyrą tarp jų.

2. Norėdama unifikuoti Vilniaus kraštą su SSRS ir nustumti į šalį tuos lenkų sluoksnius, kurie tikėjosi, jog po karo Vilniaus kraštas bus perleistas Lenkijai, SSRS vadovybė siekė susilpninti lenkų vaidmenį Vilniaus krašto administracijoje, ypač Vilniaus mieste. Buvo mėginama iš LSSR įstaigose dirbančių lietuvių ir baltarusių tautybės komunistų bei jiems politiškai artimų žmonių sudaryti atsvarą lenkų tarnautojams. Norėdami sušvelninti įtemptus lietuvių ir lenkų tarnautojų santykius, panaudoti lietuvių ir lenkų biurokratiją bendriems Lietuvos sovietizavimo tikslams, SSRS atstovai mėgino kontroliuoti lietuvių ir lenkų tarnautojų grupių įtaką, formuoti ir palaikyti pusiausvyrą tarp jų.

3. Prieštaravimai tarp lietuvių ir lenkų tarnautojų kilo dėl įvairių priežasčių. Juos padidino VKP(b) veikla sovietizuojant Vilniaus kraštą, unifikuojant jį su SSRS. Tam įtakos turėjo lietuvių tautybės LSSR institucijų vadovų pastangos sustiprinti lietuvių padėtį krašto administracijoje ir palaikyti lietuviškumą krašte.

4. Siekdami įtraukti žydų visuomenę į Lietuvos sovietizavimą ir panaudoti ją VKP(b) politikai įgyvendinti, komunistai rūpinosi, kad žydų atstovų būtų LSSR administracijoje. Kadangi prasidėjus Antrajam

pasauliniam karui žydų visuomenės dalis orientavosi į SSRS, o kairieji žydų sluoksniai aktyviai dalyvavo komunistiniame judėjime, SSRS atstovai iš pradžių palankiai žiūrėjo į kairiuosiuos žydų sluoksnius, laikė juos režimo šalininkais ir kurį laiką pritarė taktikai įtraukti juos į LSSR administraciją. Norėdami sumažinti LSSR įstaigose dirbančių lietuvių įtaką, SSRS atstovai mėgino suformuoti jai atsvarą iš žydų ir kitų tautybių tarnautojų. Kadangi žydų tautybės komunistai buvo gausi ir įtakinga grupė Lietuvos komunistų partijoje, LKP(b) atsižvelgė į jų interesus patekti į administraciją. Ji organizavo ir labiausiai iš visų SSRS politinės sistemos Lietuvos SSR struktūrų rėmė žydų dalies įtraukimą į administracijos įstaigas.

5. Daugelis rusų ir kitų tautybių iš SSRS atvykusių piliečių laikėsi VKP(b) požiūrio į žydų tautą ir vadinamąjį žydų klausimo sprendimą, jie siekė, kad Lietuvoje būtų įgyvendinta bolševikų politika žydų atžvilgiu. Norėdami sumažinti žydų vaidmenį LSSR administracijos struktūrose, jie ėmė stabdyti žydų skyrimą į aukštus postus, silpninti jų įtaką komunistų partijoje ir kitose administracijos struktūrose.

6. Kadangi žydų sluoksniai įsitraukė į LSSR administracijos struktūras okupacinio režimo dėka ir komunistų iniciatyva, jų padėtis jose tiesiogiai priklausė nuo režimo stabilumo. Sovietiniai žydų tarnautojai rėmė režimą ir palaikė komunistų veiklą formuojant SSRS valdžiai politiškai patikimą LSSR administracijos aparatą. Siekdami padidinti žydų sluoksnių vaidmenį ad-

ministracijoje, jie stiprino savo padėtį ir rėmė komunistų pastangas susilpninti lietuvių pozicijas administracijos struktūrose.

7. Komunistų organizuotas ir vykdytas žydų sluoksnių įtraukimas į LSSR administraciją pakeitė žydų padėtį, padėjo įsitraukti jiems į Lietuvos sovietizavimo procesą ir komunistai galėjo panaudoti juos VKP(b) politikai įgyvendinti. Žydų atstovai turėjo didelę įtaką svarbiausioje sovietinės politinės sistemos struktūroje – Lietuvos komunistų partijoje. Lyginant su tarpukario Lietuva, jie buvo plačiau atstovaujami ir kitose administracijos struktūrose. Tai sudarė sąlygas žydų visuomenės daliai pritapti prie režimo ir sovietinės sistemos.

8. LSSR įstaigose likusią dirbti buvusios Lietuvos Respublikos valdininkiją ir LSSR administracijoje įsidarbinusius įvairių tautybių komunistus bei jų išskeltus žmones supriešino skirtingi politiniai interesai ir tikslai. LSSR institucijose dirbusius įvairių tautybių komunistus ir jų šalininkus vienijo bendrai vykdoma VKP(b) politika. Šios biurokratijos tautiniai prieštaravimai kilo dėl to, kad tautinės grupės stengėsi išplėsti savo įtaką LSSR administracijoje. Juos padidino VKP(b) nacionalinės ir kadru politikos įgyvendinimas Lietuvoje. Prieštaravimams tarp lietuvių ir lenkų tarnautojų atsirasti įtakos turėjo lietuvių tautybės LSSR institucijų vadovų pastangos sustiprinti lietuvių padėtį Vilniaus krašto administracijoje ir palaikyti lietuviškumą jame. Prieštaravimai tarp įvairių biurokratijos grupių veikė visuomenę, formavo tautinio nepakantumo atmosferą.

Nuorodos

¹ *Problems of Mininations: Baltic Perspectives*, ed. by A. Ziedonis, R. Taagepera and M. Volgemae, San Jose, 1973, 214 p.; Н. Верт, *История Советского государства. 1900–1991*, Москва, 2000, с. 230–260, ir kt.

² *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, t. 12, p. 297–301; t. 15, p. 356–370, 391–392, 636–649, 707–708; t. 35, p. 292; R. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1990*, Vilnius, 1992, p. 37–38, 43–45, 293–296; N. E. Sūduvis (J. Brazaitis-Ambrasevičius), *Vienų vieni. Dvidešimt penkerių metų rezistencijoje*, Niujorkas, 1964, p. 34–50, ir kt.

³ *Lietuvių enciklopedija*, t. 35, p. 292, ir kt.

⁴ Ibid.

⁵ S. Sužiedelis, „Penkiasdešimčiai metų praėjus: lietuvių tautos sukilimo ir laikinosios vyriausybės istorijos interpretacijų disonansai“, *Metmenys*, 1991, t. 61, p. 149–172; S. Sužiedelis, „Avrahamo Torio Kauno getas: diena po dienos“, A. Tory, *Kauno getas: diena po dienos*, Vilnius, 2000, p. V–XIV, ir kt.

⁶ J. Paleckis, *Lietuvos KP veikla ugdant internacionalinį respublikos darbo žmonių sutelktumą 1940–1953 metais. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti*, Vilnius, 1980, 219 l., ir kt.

⁷ L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995, p. 83–86; L. Truska, „Lietuvos valdžios įstaigų rusifikavimas 1940–1941 m.“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai*, 1996, Nr. 1, p. 3–25, ir kt.

⁸ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pradžios*, Vilnius, 1998, p. 206–230.

⁹ Ibid., p. 220, 229; L. Truska, „Lietuviai ir žydai. Apie vieną gajų mitą“, *Literatūra ir menas*, 1993, balandžio 24.

¹⁰ Ibid.; A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, Vilnius, 1993, p. 241; V. Brandišauskas, „Lietuvių ir žydų santykiai 1940–1941 metais“, *Darbai ir dienos*, 1996, p. 51–61; S. Sužiedelis, „Apie Lietuvos demografinius nuostolius“, *Tiesa*, 1988, liepos 14.

¹¹ V. Kancevičius, „LKP savarankiškumas. Tikrovė ar fikcija“, *Mintys apie Lietuvos Komunistų partijos kelią*, Vilnius, 1989, p. 142–143.

¹² R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d.–1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius, 1990, p. 67, 72–73, 99–103, 123–126, 139–140.

¹³ V. Leninas, „Įstatymo dėl nacionalinio lygiateisiškumo projektas“, V. Leninas, *Pilnas raštų rinkinys*, Vilnius, 1983, t. 25, p. 16–17 ir kt.

¹⁴ V. Leninas, „Apie „kultūrinę-nacionalinę autonomiją“, ibid., Vilnius, 1983, t. 24, p. 168–172 ir kt.

¹⁵ V. Leninas, „Bundo padėtis partijoje“, ibid., Vilnius, 1978, t. 8, p. 72.

¹⁶ V. Leninas, „Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu“, ibid., t. 24, p. 119.

¹⁷ Ibid., p. 120.

¹⁸ Ibid., p. 119–120.

¹⁹ А. Г. Авторханов, «Технология власти», *Вопросы истории*, 1991, No. 11, с. 73.

²⁰ R. Žepkaitė, op. cit., p. 94–101.

²¹ LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. balandžio 2 d. stenograma, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 2, b. 86, l. 20.

²² LKP(b) Švenčionėlių apskrities organizacijos ataskaitinio rinkiminio susirinkimo 1941 m. sausio 17 d. protokolas, ibid., b. 303, l. 20, 38 (rusų k.).

²³ L. Truska, „Lietuvos valdžios įstaigų rusifikavimas 1940–1941 m.“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai*, 1996, Nr. 1, p. 21–22.

²⁴ LKP(b) Trakų apskrities organizacijos ataskai-

tinio rinkiminio susirinkimo 1941 m. sausio 19–20 d. protokolas, LYA, f. 164, ap. 12, b. 4, l. 38 (rusų k.).

²⁵ J. Paleckis, op. cit., l. 53–54.

²⁶ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenograma, LYA, f. 1771, ap. 2, b. 4, l. 253, 328–329 (rusų k.).

²⁷ Ibid., l. 347; LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. balandžio 2 d. stenograma, ibid., b. 86, l. 20.

²⁸ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. apie LKP(b) CK darbą, ibid., b. 6, l. 6 (rusų k.) ir kt.

²⁹ J. Paleckio 1941 m. vasario 27 d. pažyma LKP(b) CK, ibid., b. 220, l. 13, 16 (rusų k.); LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenograma, ibid., b. 4, l. 259 (rusų k.); LKP(b) CK sekretoriaus A. Trofimovo 1950 m. spalio 3 d. laiškas VKP(b) CK, ibid., ap. 92, b. 4, l. 220–222 (rusų k.).

³⁰ LKP(b) Vilniaus miesto organizacijos susirinkimo 1941 m. vasario 14 d. protokolas, ibid., f. 3109, ap. 3109, b. 53, l. 208–224 (rusų k.), ir kt.

³¹ J. Paleckio 1941 m. vasario 27 d. pažyma LKP(b) CK, ibid., f. 1771, ap. 2, b. 220, l. 16 (rusų k.).

³² J. Paleckis, op. cit., l. 72 ir kt.

³³ LKP(b) CK instruktoriaus 1941 m. sausio mėn. informacija, ibid., f. 1771, ap. 2, b. 220, l. 18 (rusų k.); LKP(b) Vilniaus miesto organizacijos ataskaitinio rinkiminio susirinkimo 1941 m. sausio 24–27 d. protokolas, ibid., b. 277, l. 34 (rusų k.).

³⁴ J. Paleckio 1941 m. vasario 27 d. pažyma LKP(b) CK, ibid., b. 220, l. 16 (rusų k.).

³⁵ LKP(b) Švenčionėlių apskrities organizacijos ataskaitinio rinkiminio susirinkimo 1941 m. sausio 17 d. protokolas, ibid., b. 303, l. 10 (rusų k.).

³⁶ LKP(b) Vilniaus miesto organizacijos susirinkimų 1941 m. sausio 24–27 d., vasario 14 d. protokolai, ibid., f. 3109, ap. 3109, b. 53, l. 25–26, 208–223 (rusų k.).

³⁷ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenograma, ibid., f. 1771, ap. 2, b. 4, l. 252–260 (rusų k.).

³⁸ Ibid., l. 347.

³⁹ LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. balandžio 2 d. protokolas Nr. 12, ibid., b. 84, l. 4–5 (rusų k.); LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. balandžio 2 d. stenograma, ibid., b. 86, l. 8–20 (rusų k.).

⁴⁰ LKP(b) Vilniaus apskrities komiteto 1941 m. informacijos LKP(b) CK apie padėtį Vilniaus apskrityje, ibid., b. 274, l. 63–84 (rusų k.).

⁴¹ S. Atamukas, op. cit., p. 192, 226.

⁴² Ibid., p. 215.

⁴³ LKP(b) Vilniaus miesto komiteto 1940 m. gruodžio mėn. raštas LKP(b) CK, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 246, l. 1–6 (rusų k.).

⁴⁴ LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. vasario 12 d. protokolas Nr. 1, ibid., ap. 2, b. 54, l. 1 (rusų k.).

⁴⁵ *Lietuvos gyventojų genocidas*, Vilnius, 1999, t. 1, p. 62.

⁴⁶ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenograma, LYA, f. 1771, ap. 2, b. 4, l. 31, 288–317 (rusų k.); LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato 1941 m. informacija LKP(b) CK, ibid., b. 413, l. 31–32 (rusų k.).

⁴⁷ LKP(b) Kauno miesto komiteto brigados 1941 m. balandžio mėn. išvados apie LSSR prekybos liaudies komisariato Kauno m. valdybos darbo patikrinimą, ibid., b. 482, l. 70–73 (rusų k.).

⁴⁸ S. Atamukas, op. cit., p. 219–220.

⁴⁹ L. Truska, „MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis“, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 102.

⁵⁰ J. Glušauskas, *Negirdėtas smurtas socializmo vardu*, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 60.

⁵¹ LSSR sveikatos apsaugos liaudies komisariato darbuotojo 1940 m. rugsėjo 1 d. skundas LKP CK, ibid., f. 1771, ap. 1, b. 323, l. 12.

⁵² LKP(b) CK instruktorių 1940–1941 m. pažymos apie liaudies komisariatų, kooperatyvų valdybų kadrus, ibid., ap. 2, b. 476, l. 26–32 ir kt.

⁵³ LKP apskričių komitetų atstovų pasitarimo 1940 m. rugpjūčio 10 d. stenograma, ibid., ap. 1, b. 184, l. 5.

⁵⁴ LKP(b) CK darbuotojų pažymos apie LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato ir Valstybinio medžio apdirbimo tresto kadrus, ibid., b. 340, l. 31; b. 476, l. 33.

⁵⁵ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. apie LKP(b) CK darbą, ibid., ap. 2, b. 6, l. 29, 83 (rusų k.).

⁵⁶ LKP(b) Telšių apskrities komiteto 1940 m. gruodžio mėn. pranešimas LKP(b) CK, ibid., ap. 1, b. 183, l. 123.

⁵⁷ LKP(b) Šiaulių apskrities komiteto 1941 m. balandžio 5 d. informacija LKP(b) CK, ibid., ap. 2, b. 274, l. 234.

⁵⁸ LKP(b) Rokiškio apskrities komiteto 1940 m. spalio 11 d. raštas LKP(b) CK, ibid., ap. 1, b. 183, l. 100.

⁵⁹ S. Atamukas, op. cit., p. 216.

⁶⁰ J. Glušauskas, op. cit., LYA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 39.

⁶¹ LSSR miškų ūkio liaudies komisariato Medžio apdirbimo tresto komunisto 1941 m. gegužės 11 d. raštas LKP(b) CK, ibid., f. 1771, ap. 2, b. 476, l. 24–25 (rusų k.) ir kt.

⁶² Ibid., l. 25.

⁶³ LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. gegužės 28 d. protokolas Nr. 24, ibid., b. 120, l. 3–5 (rusų k.); LKP(b) CK, Kauno miesto komiteto brigadų 1941 m. balandžio mėn. pažymos, ibid., f. 1771, ap. 2, b. 482, l. 70–86 (rusų k.).

⁶⁴ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato Statybos pramonės tresto skyrių viršininkų 1941 m. gegužės mėn. skundai LKP(b) CK, ibid., b. 474, l. 22, 24 (rusų k.).

⁶⁵ LSSR vietinės pramonės liaudies komisaro pavaduotojo Ch. Alperavičiaus 1941 m. gegužės 30 d. raštas LKP(b) CK, ibid., b. 475, l. 36 (rusų k.).

⁶⁶ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato Tiekimo valdybos viršininko Maimino 1941 m. birželio mėn. skundas LKP(b) CK, ibid., b. 474, l. 28–33.

⁶⁷ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato Statybos pramonės tresto skyrių viršininkų 1941 m. kovo 4 d., gegužės 21 d. skundai LKP(b) CK, ibid., l. 9–10, 22, 24 (rusų k.).

⁶⁸ J. Glušauskas, op. cit., ibid., f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 61–62.

⁶⁹ LSSR sveikatos apsaugos liaudies komisariato darbuotojo 1940 m. rugsėjo 1 d. skundas, ibid., f. 1771, ap. 1, b. 323, l. 12.

⁷⁰ O. Levitano 1941 m. balandžio 10 d. skundas LKP(b) CK, ibid., ap. 2, b. 469, l. 155–158.

⁷¹ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato, jo trestų kadrų, spec. skyrių ir kt. skyrių viršininkų 1940–1941 m. raštai LKP(b) CK, ibid., b. 340, l. 190–197; b. 474, l. 24.

⁷² LSSR miškų ūkio liaudies komisariato Medžio apdirbimo tresto komunisto 1941 m. gegužės 11 d. raštas LKP(b) CK, ibid., b. 476, l. 24–25 (rusų k.) ir kt.

⁷³ LKP(b) Alytaus apskrities komiteto 1941 m. birželio 11 d. informacija LKP(b) CK, ibid., b. 274, l. 42.

⁷⁴ Vilniaus miesto švietimo skyriaus inspektorės M. Zivaitės 1941 m. balandžio mėn. informacija Vilniaus m. prokurorui M. Jofei, ibid., b. 397, l. 44–46.

⁷⁵ LKP apskričių komitetų atstovų pasitarimo 1940 m. rugpjūčio 10 d. stenograma, ibid., ap. 1, b. 184, l. 5; LKP(b) Telšių apskrities komiteto 1940 m. spalio 8 d. pranešimas LKP(b) CK, ibid., b. 183, l. 108; LKP(b) Vilniaus apskrities komiteto 1941 m. informacija LKP(b) CK, ibid., ap. 2, b. 274, l. 84 (rusų k.); LKP(b) Kauno apskrities komiteto 1941 m. informacija LKP(b) CK, ibid., b. 360, l. 83 (rusų k.); LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato 1940–1941 m. raštai LKP(b) CK, ibid., b. 340, l. 190–197; ap. 2, b. 474, l. 24.

⁷⁶ LKP(b) Tauragės apskrities komiteto 1940 m. rugsėjo 8 d. raštas LKP(b) CK, ibid., b. 338, l. 12.

⁷⁷ LKP(b) Kauno apskrities komiteto 1941 m. sausio mėn. informacija LKP(b) CK, ibid., b. 220, l. 26 (rusų k.); LKP(b) Vilniaus apskrities komiteto 1941 m. informacijos LKP(b) CK, ibid., b. 274, l. 58–59 (rusų k.) ir kt.

⁷⁸ LKP(b) Trakų apskrities organizacijos ataskaitinio rinkiminio susirinkimo 1941 m. sausio 19–20 d. protokolas, ibid., f. 164, ap. 12, b. 4, l. 108 (rusų k.); LKP(b) Vilniaus apskrities komiteto 1941 m. informacijos LKP(b) CK, ibid., f. 1771, ap. 2, b. 274, l. 58, 84 (rusų k.) ir kt.

Gauta 2001 02 12
Lietuvos ypatingasis archyvas,
LKP dokumentų skyrius,
Gedimino pr. 12, Vilnius

Nijolė Maslauskienė

THE INVOLVEMENT OF ETHNIC MINORITIES IN THE ADMINISTRATION OF THE LSSR AND
THE ETHNIC RELATIONS IN SOVIET BUREAUCRACY BETWEEN 1940 AND 1941

Summary

Having annexed Lithuania, the Soviet Union destroyed the country's independence, and formed its own administrative unit – the Lithuanian Soviet Socialist Republic – on the territory of the former independent Lithuanian republic. The Soviets imposed their own political system, created a mechanism for the administration of the annexed country and formed local governments.

In seeking to involve minority ethnic groups in the process of the Sovietisation of annexed Lithuania in order to implement the policies of the Communist (Bolshevik) Party and to form a multinational group of local administrators, the Communist Party used communists and their supporters. Since the Lithuanians were opposed to the occupying regime, the Soviets were not able to trust them and had to rely on minority ethnic groups. Attempts were made to strengthen their role in the administrative bodies, and to counterbalance their numbers against Lithuanians.

Seeking to strengthen its power in the Vilnius region and to isolate the Polish groups, which had hoped that after the war the Vilnius region would be transferred to Poland, the Soviet Union strove to weaken the influence of Poles in the region's administration, in particular in Vilnius.

At the outbreak of the Second World War part of the Jewish community were geopolitically oriented towards the

USSR, and left-wing Jewish groups took an active part in the communist movement: the Soviet Communist Party created conditions for Jews to get involved in the administration of the LSSR, and they received most support from the Soviets. This section of the Jewish community was involved in the administrative bodies of the LSSR thanks to the occupying regime and the initiative of the communists, and their position was directly dependent on the stability of the regime.

Some functionaries of the former independent country who remained to work in offices of the LSSR and communists of various nationalities (and people chosen by them) who were employed in the administration of the LSSR were polarised due to their political interests and objectives.

Communists and those they supported were united by the policy of the Communist (Bolshevik) Party. Ethnic minorities strove to strengthen their own influence in the administration of the LSSR, which increased ethnic tensions, further strengthened by the national and cadre policy being implemented in Lithuania by the Communist Party.

The tensions between various bureaucratic groups exerted an influence on society and formed an atmosphere of racism and intolerance.